

Kimlik

TANIL BORA
MUSTAFA KEMAL COŞKUN
YEMEN CANKAN
ORHAN GAZİ ERTEKİN
MAHMUT ÜSTÜN
GÖZDE YILMAZ
HADİYE YOLCU
EŞREF AVCI
YALÇIN ÇAKMAK
HALÜK SUNAT
GÖZDE BURCU NARİN

ARALIK 2019 / SAYI 26

www.gazeteduvar.com.tr

duvardibi

Bu sayıda...

4

Sınırdan kim girecek,
dışarıda kim kalacak?

16

Sınır çizmeye karşı sınırı
taşıma

23

LGBTİ ilticacılar: Yeni bir
Cenevre Konvansiyonu
gerekiyor

35

H'nin ontolojik sınırı N ve
A'ya bir dayatma mıdır?

45

H'nin ontolojik sınırı N ve
A'ya bir dayatma mıdır?

65

H'nin ontolojik sınırı N ve
A'ya bir dayatma mıdır?

11

Kadının sınırları ve ayna: Petrunya

19

Zorla ve toplu sınır dışı uygulamasının akıl
dışılığı

32

80 kuruş

40

Ahlaki eleştiri, meşruiyet, sınırlar

56

Ahlaki eleştiri, meşruiyet, sınırlar

Selamlar,
Gazete Duvar'ın enformatik içeriklerin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli düşünsel, uzmanlığa dayalı metinler sunma gayretinin ürünlerini Duvardibi'nde derlemeye devam ediyoruz. 'Kimlik' kavramına değindiğimiz otuzaltıncı sayımızda, genel kimlik kavramından Suriyeli mültecilere, Hrant Dink'ten feminizme, Kürt olmaya, Türk olmaya, bir kimlik olarak baş örtüsüne, Aleviliğe ve cinsiyet kimliklerine dek yine çok yönlü bir seçki hazırladık.

Kimlik kavramının üzerine gittiğimiz sayımızda Tanıl Bora, Mustafa Kemal Coşkun, Yemen Cankan, Orhan Gazi Ertekin, Mahmut Üstün, Gözde Yılmaz, Hadiye Yolcu, Eşref Avcı, Yalçın Çakmak, Halûk Sunat, Gözde Burcu Narin yazılarıyla katkıda bulundular.

Gayret bizden himmet okurdan... İyi okumalar.

Yayın Tarihi: Aralık 2019
Genel Yayın Yönetmeni: Ali Duran Topuz
Yayına Hazırlayan: Cennet Sepetci

AND Gazetecilik ve Yayıncılık, San. ve Tic. A.Ş. adına Yayın Sahibi: Vedat Zencir

İcra Kurulu Başkanı ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ömer Araz

Katkıda Bulunanlar: Tanıl Bora, Mustafa Kemal Coşkun, Yemen Cankan, Orhan Gazi Ertekin, Mahmut Üstün, Gözde Yılmaz, Hadiye Yolcu, Eşref Avcı, Yalçın Çakmak, Halûk Sunat, Gözde Burcu Narin

Yönetim Yeri: Maslak Mahallesi Ahi Evran Cad. Nazmi Akbacı İş Merkezi 233-234 Sarıyer/İstanbul Santral (212) 3463601, Faks (212) 3463635

Duvar Dibi Dergi'de yayımlanan yazı, haber ve fotoğrafların her türlü telif hakkı AND Gazetecilik ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye aittir. İzin alınmadan, kaynak gösterilmeden ve link verilmeden iktibas edilemez.

<https://gazeteduvar.com.tr>
info@gazeteduvar.com.tr

Kökenli

Kökenli deyince, biraz 'yumuşuyor' sanki, geride bırakılmış ya da bırakılacak bir 'şey' gibi de geliyor. Öyleymiş, ama artık değil, gibi. Evveliyatı değil de şimdisi önemli, gibi. Ama bir yandan da, adeta bir GBT kaydı. "Kökeni ne olursa olsun..."un sadece usulen söylediğini düşündürten bir kayıt.

TANIL BORA

İkinci kayyım darbesini memnuniyetle karşılayanlar, bu el koymayı “Kürt kökenlileri” kem gözlerden saklamaya dönük bir vesayet işlemi olarak takdim ediyorlar. MHP Genel Sekreteri Büyükataman, ABD sözcüsünün bu işi doğru bulmayan açıklamasını, “Türk milletinin şerefli bir parçası olan Kürt kökenli kardeşlerimizi ayrıştırma çabaları” faslından saymış. Sabah’ta Okan Müderrisoğlu, 22 Ağustos’ta, “Devlet aklı, HDP’yi, Kürt kökenli vatandaşların bir bölümü için siyasal açıdan kendini ifade etme kanalı olarak açık tutmayı tercih etmektedir” duyum-yorumunu yapmış. Aynı gün, Anadolu Güvenlik Korucuları ve Şehit Aileleri Konfederasyonu adına yapılan bir açıklamada, “Cumhurbaşkanımızın... Cumhuriyet tarihinde Kürt kökenli vatandaşlarımızın en çok hakkını hukukunu savunan lider olarak tarihe geçtiği” söylendikten sonra, CHP’nin “Kürt kökenli vatandaşların hakkını savunuyor algısını oluşturulduğuna” dikkat çekilmiş; “Türkiye’nin kaşınmaya en müsait meselesi olan Kürt kökenli vatandaşlarımız üzerinden iç karışıklık çıkarmaya çalışanların planlarını bozma” çağrısında bulunulmuş. (Şu da var: Bunun için, hükümette, bakan yardımcılıklarında, Cumhurbaşkanlığı başdanışmanlıklarında, İstanbul başta olmak üzere AK Parti teşkilatlarında, muhakkak “bölgeden kişi veya kişilere” yer verilmesi istenmiş, uzun uzun.)

***

Recep Tayyip Erdoğan, 2010’larda ara ara “benim Kürt kökenli vatandaşlarım” tabirini (bazen de beraberinde “Benim Kürt kardeşim...”) kullanıyordu. Mesela 10 Haziran 2012’deki Diyarbakır gezisinde, aksi yöndeki telkin ve baskılara rağmen orada gördüğü ilgiden bahsederken: “Biz gittik, elhamdülillah caddeler benim Kürt kökenli vatandaşlarımla doluydu.” Bu, “Benim esnafım”la[1] hısımlı bir kullanımdır. Sadakati ve aidiyeti nispetinde –“benim...” olacaktır-, himayeye ve vesayete mazhar bir nesne-özneyi tanımlar.

Devlet Bahçeli, 31 Mart yerel seçimlerinden birkaç gün önce, “Kürt kökenli kardeşlerim, tuzakları birlikte bozalım” mesajı vermişti. Bahçeli’nin 2013’te “Kürt kökenli

Başkaları? Mesela internet aramalarında “Ermeni kökenli” veya “İstanbul’da Ermeni kökenli bir aileye mensup olarak dünyaya gelen...” diye anılan ünlü iktisatçı Daron Acemoğlu’nun veya mesela wikipedia’da “Rum kökenli” diye anılan Lefter Küçükandonyadis’in kökenderleri veya mesela “Çerkes kökenliler”...

kardeşlerim” kalıbını tekrarladığı bir dizi konuşmasında, “yıllardan beri iki arada bir derede kalmış... Kürt kökenli kardeşler”e hitaben “artık nerede durduklarını netleştirmelidirler” ikazı vardır.

***

Türkiye’de ilke olarak “Kürt kökenli vatandaşlarımız” adını tercih eden-

lerin, Irak ve Suriye’dekiler söz konusu olunca genellikle ‘düz’ olarak “Kürtler” dediğine dikkat ediyor musunuz?

***

2010’ların başlarında ana dil eğitimiyle ilgili tartışmalar da, Kürtçeyle ilgili bu istikametteki projelere karşı çıkanlar, ‘başkalarının’ da böyle talepler ileri sürmeye kalkacağı endişesini dile getirmişlerdi.

Başkaları? Mesela internet aramalarında “Ermeni kökenli” veya “İstanbul’da Ermeni kökenli bir aileye mensup olarak dünyaya gelen...” diye anılan ünlü iktisatçı Daron Acemoğlu’nun veya mesela wikipedia’da “Rum kökenli” diye anılan Lefter Küçükandonyadis’in kökenderleri veya mesela “Çerkes kökenliler”...

***

Bir etimoloji parantezi açalım. Köken kelimesi, “kök”

kökünden geliyor. İlk anlamı, fide, fidan. İkinci anlamı: Memba, yani kaynak. Devamla: bir kişinin aslen ait ol-

duğu memleket, Eski dildeki karşılığı: menşe, asl, diye veriliyor. Arapça, suyun kaynadığı yer, kaynak ve “doğma, çıkma” anlamına geliyor. Ve, asıl. Yani öznenin indirgeneceği, onun aslını-esasını tanımlayan bir öz...

Gilles Deleuze, kökeni sormanın “kökendeki fark”ı sormak anlamına geldiğini, kökendeki farkın da hiyerarşi demek olduğunu söyler.[2] Filozof, malûm, köken mefhumuna karşı köksap mefhumunu öneriyor. Ağaçların kökleri gibi düz çizgisel değil de; başka bazı bitkilerinki gibi, belirli bir başlangıç ve son noktası olmadan, üst bir bağlantıya ‘varmadan’, çatallanarak gelişir, köksap. Belirli bir güzergâhta değil de, kendisine yeni yollar bularak, oraya buraya saparak serpilir. Bu, yer-yurt teslimiyeti olmayan, üst-kodlama niteliği taşımayan bir soykütük önerisidir.[3]

Bir de... eski Türkçede “köken” kelimesi, “hayvan ilmeği, süt hayvanlarında süt sağarken kullanılan ilmek” veya “eyer bağı” anlamı taşıyor.[4] Yani, güderken kullanılan, güdülene vurulan, kısıtıran, kısıtlayan bir bağ.

Bir de... eski Türkçede “köken” kelimesi, “hayvan ilmeği, süt hayvanlarında süt sağarken kullanılan ilmek” veya “eyer bağı” anlamı taşıyor.[4] Yani, güderken kullanılan, güdülene vurulan, kısıtıran, kısıtlayan bir bağ.

Parantezi kapayalım.

***

“Kürt kökenli yurttaş” tabiri, kulağa bir Ecevit sözü gibi gelmiyor mu? Olmayabilir, ama öyle geliyor. Yanılmıyorsam, 1980’lerin sonlarına doğru kullanıma girdi bu tabir.

Bir de... eski Türkçede “köken” kelimesi, “hayvan ilmeği, süt hayvanlarında süt sağarken kullanılan ilmek” veya “eyer bağı” anlamı taşıyor.[4] Yani, güderken kullanılan, güdülene vurulan, kısıtıran, kısıtlayan bir bağ. Parantezi kapayalım.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin 1989'daki meşhur "Kürt Raporu"nu hatırlayalım. Merkez ya da 'ana akım' siyasette, zamanına göre ileri, önemli bir belge olarak bilinir. 45 sayfalık bu metinde "Kürt" kelimesi sadece 6 kere

Kökenli deyince, biraz 'yumuşuyor' sanki, geride bırakılmış ya da bırakılacak bir 'şey' gibi de geliyor. Öyleymiş, ama artık değil, gibi. Evveliyatı değil de şimdisi önemli, gibi. Ama bir yandan da, adeta birGBT kaydı. "Kökeni ne olursa olsun..."un sadece usulen söylediğini düşündürten bir kayıt.

geçer. Bir kere "Kürtçe", bir kere "Kürt sorunu", bir kere "Kürt kimliği" – üç kere de "Kürt kökenli".[5] "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölümlerinde yaşayan yurttaşların ağırlıklı bir bölümü etnik açıdan kürt kökenlidir" denir. Şu cümle, raporun özetidir: "Kürt kimliğini kabul ederek kendine kürt kökenliyim diyen yurttaşlara bu kişiliklerini hayatın her alanında belirtme hakkına sahip olmaları olanağı sağlanacaktır."

***

"Kürt kökenli"yi, 1940'lardan 1980'lere kadar iş gören "Doğulu/Güneydoğulu"dan bir sonraki hüsnütadır aşaması olarak görebiliriz. Kimliğin tanınma(ma)sında bir geçiş merhalesi. Açık seçik Kürt adına geçmek ile, geçmemenin veya geçmemenin ve yahut geçirtmemenin arasındaki eşik.

Kökenli deyince, biraz 'yumuşuyor' sanki, geride bırakılmış ya da bırakılacak bir 'şey' gibi de geliyor. Öyleymiş, ama artık değil, gibi. Evveliyatı değil de şimdisi önemli, gibi. Ama bir yandan da, adeta birGBT kaydı. "Kökeni ne olursa olsun..."un sadece usulen söylediğini düşündürten bir kayıt.

İmamoğlu-Yıldırım televizyon münazarasında moderatör İsmail Küçükkaya'nın varsayımsal "Kürt kökenli ve Tür-

kiye Cumhuriyeti aşığı bir vatandaş” tarifi, nicedir eğleşilen o eşikteki sadakat yükümlülüğünü hatırlatmamış mıydı?[6]

Yıllar önce, 1990’ların başları, bir İnsan Hakları Derneği toplantısı diye hatırlıyorum, bir vatandaş, “ben de kökenliyim,” diye konuşuyordu, meramını anlatmaya çalışırken. Kastettiği, “Kürt kökenli” idi. Kendisi, öyleydi; “Kürt kökenli”. O sıralar bir zamandır dolaşıma girmiş olan “Kürt kökenli” lâfını işite işite, bu lâfın “Kürt”ün hüsnütabiri olduğunu anlamış, sezmiş olmalıydı.

vb. Avrupa ülkelerindeki Türkiye kökenli göçmenlerden bahsedilirken rastlarız. (İsterseniz bir internet taraması yapın.) Bu kullanımda, “... kökenli yurttaşlar” kalıbının, “Kürt kökenli yurttaşlar” derken kastedildiği söylenenin aksine, bir azınlığı tanımladığını görürüz.

***

Yıllar önce, 1990’ların başları, bir İnsan Hakları Derneği toplantısı diye hatırlıyorum, bir vatandaş, “ben de kökenliyim,” diye konuşuyordu, meramını anlatmaya çalışırken. Kastettiği, “Kürt kökenli” idi. Kendisi, öyleydi; “Kürt kökenli”. O sıralar bir zamandır dolaşıma girmiş olan “Kürt kökenli” lâfını işite işite, bu lâfın “Kürt”ün hüsnütabiri olduğunu anlamış, sezmiş olmalıydı. Lâfı “kökenli” diye kısaltmıştı. Belki, her ihtimale karşı yine “Kürt” dememenin güvencesini de arayarak... Hissedilen nem misali, hissedilen köken, budur...

***

“Türk kökenli yurttaşlar” lâfını hiç işitiyor muyuz peki? Bir defasında CHP milletvekili Şenal Sarıhan 2015’te “Kürt ve Türk kökenli yurttaşlar arasında kardeşlik, birlik”ten söz etmiş – istisnaî bir kullanım. “Türk kökenli yurttaşlar” lâfının asıl sistematik kullanımına ise, birincisi Bulgaristan’daki Müslüman-Türk azınlıktan söz ederken, ikincisi İsveç, Almanya

[1] Bkz. "Benim esnafım," Tanıl Bora, Zamanın Kelimeleri, İletişim Yayınları/Birikim Kitapları, İstanbul 2018, s. 188-191.

[2] Gilles Deleuze: Nietzsche ve Felsefe. Çev. Ferhat Taylan. Norgunk, İstanbul 2016 (2. Baskı), s. 21.

[3] Philip Goodchild: Deleuze & Guattari. Çev. Rahmi G. Ögdül. Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 209.

[4] Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lugat'it-Türk (hazırlayanlar Ahmet B. Ercilasun – Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurulu Yayınları, Ankara 2018, s. 179.

[5] Şayet TBMM'nin dijital kaynakları yanıltmıyorsa, belgenin 'fotoğrafı', bu metinde "Kürt" adının ilk harfinin orijinalde hep küçük harfli yazıldığını gösteriyor. CHP arşivine aktarıldığında, k'lar büyük harf olmuş görünüyor. Link (her ikisine de erişim tarihi 20 Ağustos 2019.)

[6] HDP es genel başkanı Sezai Temelli de "Kürt halkı Kürttür, Kürt kökenli değildir," demişti. HDP İstanbul milletvekili Ali Kenanoğlu da, 2015 seçim kampanyasında, "Alevi kökenli değil Alevi olduğunu" söylemişti. Aynı şeyi, 2010 Mart'ında Hülya Avsar'ın televizyon programında Arif Sağ söylemiş: "Alevi kökenli değilim, Aleviyim."

Kimlik mi demiřtiniz?

İnsanı insan yapan řu ya da bu kimliğe sahip olması değil, herhangi bir kimliğe sahip olmasıdır ki, bu da var olan kimliklerden herhangi biri ile insan olmak arasında hiçbir zorunlu bağ olmadığı anlamına gelir.

MUSTAFA KEMAL COŞKUN

Yeni Zelanda'da bir camide Müslümanlara yapılan faşist saldırı, kimlik/kimlikler üzerine yeniden düşünmeyi gerekli kılıyor sanırım. Nitekim epey bir zamandır akademide ve medyada egemenliğini kurmuş olan liberal burjuva akıl, etnik, dinsel, mezhepsel vb. kimliklerin

Nedeni basittir, zira ancak bu şartla cemaatçi toplum modellerinin gündeme getirilmesi mümkün olabilecektir. Kaldı ki küreselleşme süreçleriyle birlikte gelişen ideoloji, "kültürel kimlik" inşasına dayalı bir "demokrasi" anlayışından başka bir şey değildir.

insanları tanımlamada giderek daha fazla ön plana çıkar hale gelmesini; insanın kendisini yeniden keşfetmesi olarak, hatta daha da ileri giderek demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak alkışladı, alkışlıyor. Böylece de istediğin gibi yaşama "özgürlüğü" (!) adı altında her türlü inanç, düşünce, gelenek, görenek, adet, ibadet, düğün, cenaze, giyinme, yemek yeme vb. alışkanlıklarını kimsenin müdahale edemeyeceği doku-

nulmaz "nesnelere" durumuna getiriyor. Bu tür bir tutum ister istemez kültürel kimlikler konusunda her türlü fanatikliği teşvik edecektir ve özellikle İslamcılarının sürekli vurguladığı "çok hukukluluk", "çok kültürlülük" ya da olmadı liberallerin "sivil toplum" masalı, doğrudan doğruya bir özgürlük vizesi olarak sunulacaktır. Nedeni basittir, zira ancak bu şartla cemaatçi toplum modellerinin gündeme getirilmesi mümkün olabilecektir. Kaldı ki küreselleşme süreçleriyle birlikte gelişen ideoloji, "kültürel kimlik" inşasına dayalı bir "demokrasi" anlayışından başka bir şey değildir.

Bir kere kültürel kimlikler ön plana çıkarıldığında, kültür/kimlik ve bunlara ilişkin nitelikler sanki insanlar arası tarihsel/toplumsal ilişkilerin bir ürünü değil de insanı aşan ve onun üzerinde yer alan bir yapıya, kendiliklerinden var olmuş ve insanlar tarafından değiştirilmesi olanaksız bağımsız birer varlığa, yani aşkın bir niteliğe büründürülmüş olur. Aklınıza gelebilecek her tür kültür/

kültürel özellik insan karşısında mutlak belirleyiciliğe sahip bir konuma terfi ettirildiğinde ise yaşayan/gerçek insan bu yapı içinde kendisine yüklenen rolü oynayan bir figürana, kültürler ise birer özneye dönüştürülür. Elbette ki bu durumda demokrasi de olsa olsa farklı kimliklerin bir arada yaşaması meselesine indirgenecek, aslına bakılırsa tuhaf bir biçimde “cemaat”ten “demokrasi” beklenecektir.

Zira insanı insan yapan şu ya da bu kimliğe sahip olması değil, herhangi bir kimliğe sahip olmasıdır ki, bu da var olan kimliklerden herhangi biri ile insan olmak arasında hiçbir zorunlu bağ olmadığı anlamına gelir.

Oysa insan, kendisine kendi dışından verilmiş “nesne” (dinsel, dilsel, etnik vb.) yanına ilişkin özelliklerinden dolayı değil, bu özelliklerinden ibaret olmadığı için/ölçüde ve bu özelliklerini değiştirebildiği/aşabildiği müddetçe, yani “ne’lik aşarlığıyla” insandır. Yani insanın, mantık diliyle söylenecek olursa bizzat “özümlüğü” ile değil ama “ilintisiyle” açıklanma-

ya çalışılıyor ve bu ilinti her ne ise (diyelim Müslüman, Hristiyan, Alevi, Sünni, Kürt, Türk, vb. olmak) bizzat onunla bağlantılandırılıyor olması, onu özne olmaktan nesne olmaya terfi(!) ettirmek demektir. Zira insanı insan yapan şu ya da bu kimliğe sahip olması değil, herhangi bir kimliğe sahip olmasıdır ki, bu da var olan kimliklerden herhangi biri ile insan olmak arasında hiçbir zorunlu bağ olmadığı anlamına gelir.

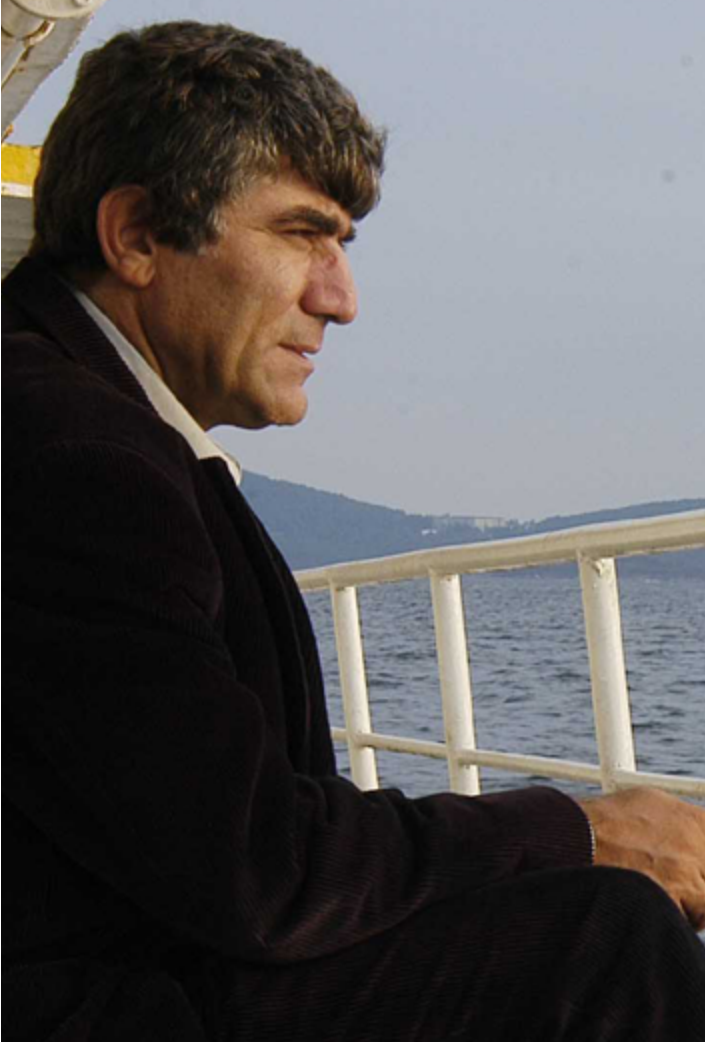
Kimlik inşası ya da kültürel kimliklerin öne çıkarıldığı bir sosyal süreç ise, sözüm ona bir çoğulculuk/çeşitlilik olarak sunulmaktadır. Ne var ki kültürel kimliklerin ön plana çıkarıldığı bir dünya, çoğulculuk görünümü adı altında olmakla birlikte bir türlü demokratik olmayan/olamayan, insani özgürleşmenin ise yanından bile geçemeyen bir dünya olacaktır. Şöyle ki, mevcut kültürlerden/kimliklerden hiçbiri insanın insan olması için zorunlu bir koşul olmadığına göre, her biri birbirinden farklı ama

hiçbiri bütün insanları temsil edemeyen, hatta etmemesi gereken, dolayısıyla her biri bir azınlık olan kültürler/kimlikler çoğulluğu oluşacak demektir. Dolayısıyla herkes bir azınlık mensubu olacak, bunlardan hiçbiri ise bir çoğunluk oluşturamayacak, bütün çoğulculuğuna rağmen asla demokratik olamayan bir dünya olacaktır. Herkes bir kimliğe sahip olmasına rağmen bütün kimlikler de birer azınlık ise, hiç kimse küresel yapının işleyişi üzerinde etkili olma, ona ilişkin söz söyleme hakkına sahip olamayacaktır. Böylesi bir düzende insanın bir hak/hukuk mücadelesine girebilmesi ancak bir kimliğin fanatiği olmasıyla mümkün olabilecektir. Bu ise insanın insan olması için temel olmayan arızı özelliklerine hapsedilmesi, böylece onu özne yapan her türlü nitelikten uzaklaştırılması, eş deyişle nesneleştirilmesi demektir. Bu durumda, örneğin Irak'ta Şii ve Sünnilerin, Türkmen ve Kürtlerin, ya da dünyanın herhangi bir yerinde insanların kültürel kimlik temelinde birbirine girmesi kimseye şaşırtıcı gelmemelidir. Çünkü bunların her biri de, kendi kültürünün fanatiğinden başka bir şey değildir.

İşin daha da vahim yanı, demokratikleşmenin sadece ve sadece kültürel hak meselesine indirgenmesidir. Kültürel hakların elde edilmesi ve korunması elbette ki önemlidir, lakin bu durumda demokrasi, üretim ve çalışma ilişkilerinden tamamen bağımsız olarak ele alınacak, örneğin çok yakın bir zamanda tanık olduğumuz gibi, sırf sendikaya üye olduğu için işinden edilen başörtülü Flormar işçilerinin “iş” talebi demokratik görülmeyecek, ancak ne zaman “türbana” ilişkin bir talepte bulunurlarsa demokratik sayılacak, kısacası, sınıflardan, işçi haklarından, bölüşüm ilişkilerinden bahsederseniz dinazor sayılmanız için yeterli sayılacaktır. Dolayısıyla emek-sermaye karşıtlığından yola çıkılarak değil de kimlik-fark, vatandaş-devlet, olmadı devlet-toplum karşıtlığından yola çıkılarak siyaset yapılması demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak sunulacak, böylece de sınıflar arasındaki sömürü ilişkileri de gözlerden gizlenecek, var olan ege-

menlik ilişkisi tekrar tekrar yeniden üretilecektir. Meseleyi bu türden bir liberal akılla yorumlayan bir insanın, geçmişte AKP'yi bu ülke için bir şans olarak görmesi ya da bu partiyi demokrasinin yılmaz savunucusu sayması, bilgisizliğinin değilse bile ahlaki bütünlükten ne kadar yoksun olduğunun göstergesinden başka bir şey değildir. Halbuki neoliberalizmin ve onun Türkiye'deki temsilcisi AKP'nin en büyük tahribatı, kültürel kimlikler üzerine değil, tersine, işçi ve emekçi sınıfın temel hakları konusundadır.

Bütün bunlara karşılık, gerçekten insan özgürleşmesinden bahsedilecekse, bu durumda Marx'ın Yahudi Sorunu'nda yazdıklarına bakmakta fayda vardır: "Gerçek, bireysel insan, ne zaman soyut yurttaşı kendinde yeniden soğurup bireysel insan olarak, günlük yaşamında, özel işinde ve özel durumunda türsel varlık olursa, ne zaman insan kendi güçlerini toplumsal güçler olarak tanırsın ve örgütler ve böylece toplumsal gücü kendisinden politik güç biçiminde ayırmazsa, işte ancak o zaman insani özgürleşme tamamlanmış demektir". Basitçe, insan kendi dışından verilen zorunluluklarından sıyrılmadıkça, örneğin maddi ihtiyaçlarını gidermek için her gün işe gitme zorunluluğundan kurtulmadıkça ya da kültürel kimliklerinden arınmadıkça, diyelim Hıristiyan Hıristiyanlığından, Müslüman Müslümanlığından, Protestan Protestanlığından, Alevi Aleviliğinden, Sünni Sünniliğinden, Türk Türklüğünden, Kürt Kürtlüğünden vb. özgürleşmedikçe, yani insan, insan olması için zorunlu olmayan bu türden arıza niteliklerini, "ne'liklerini" aşmadıkça gerçek özgürleşme olanaklı değildir. Kapitalist ilişkilerin hüküm sürdüğü bir yerde ise özgürleşmenin lafını bile etmek abesle iştigaldir. Bu durumda, ileriki günlerde ister Müslümanlara ister Hıristiyanlara ister Yahudilere, olmadı farklı türden kimliklerin birbirlerine karşı Yeni Zelanda'dakine benzer ırkçı saldırılara girişmesine kimse şaşırılmamalıdır. Zira kültür/kimlik diye diye geldiğimiz nokta budur.

Kimlikli Ermeni, kimliksiz Afgan kardeşliği

Hrant ve Seyyit Soltan Hüseyini... Biri kimliğinden ötürü ölmüş bir Ermeni, diğeri kimliksizliğinden ötürü ölmüş bir Afgan. Kimlikli bir Ermeni ile kimliksiz bir Afgan'ın kardeşliği; ölüm kardeşliği, ölümdede kardeşlik.

YEMEN CANKAN

Ölüm kardeşliği ya da ölümden kardeşlik... Bu toprakların tarihini iki kelime ile anlatmanın en kolay yolu belki. En kolay yolu ortak noktamızı, ortak yaramızı bulmanın. Biz ölümler ülkesinin ölümlü yurttaşları öldük, ölüyoruz

ve öleceğiz. Kimse dokunamaz bizim ölümlülüğümüze...

Ermeni ve de gazeteci... Ölümler ülkesinin ölüme en çok yakışan ölümlüsüydü belki... Kimliği açık, kimliği belliydi. Kimliği belli olduğu için ölümlüydü en çok ve ölümlü olduğu için ölümler ülkesindeydi.

Bu toprakların tarihi anlatılacaksa takdir edilecektir ki en çok ölüm anlatılacak. En çok ölüm konuşulacak bu ölümler ve ölümlüler ülkesinde. Ölümümüz çok zira ve ölecek olanımız. Her gün ve her saat bir ölüm haberi ile adı anılacak olanımız. Ve bizler kardeşiz. Ölüm kardeşleri. Ölümde kardeşler. Kimse bozamaz bu kardeşliğimizi.

Hrant Dink... Bundan tam on iki yıl önce ensesine sıkılan üç kurşunla öldürülecekti bu ölümler ülkesinde. “Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, gazetenin önünde uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü.”(1) diye yazacaktı gazetelerde. Ama bakmayacaktı kimse haber başlığının “tarafsızlığına”. Bilinecekti ki Hrant Dink bir tarafın ölüsüydü ve ölümü bir tarafın ölümüydü.

Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, Ermeni bir gazeteci idi. Üstelik ayakkabısının altı delik, Ermeni bir gazeteci... Ermeni ve de gazeteci... Ölümler ülkesinin ölüme en çok yakışan ölümlüsüydü belki... Kimliği açık, kimliği belliydi. Kimliği belli olduğu için ölümlüydü en çok ve ölümlü olduğu için ölümler ülkesindeydi.

“Su” diyordu, başka bir ölümlünün hikâyesini anlatırken bir konuşmasında, “su çatlağını buldu.” Su çatlağını bul-

du... Çatlak dediği ölümler ülkesiydi. Ölümlüler buluyordu ölümler ülkesini, ölümler ülkesi ölümlüleri...

...

Seyyit Soltan Hüseyini... Daha geçtiğimiz günlerde...

//

**Diyaliz hastası
Seyyit Soltan
Hüseyini... Kimliği
belirsiz Afgan mülteci...
Kimliksiz ve mülteci...
Ölümler ülkesinin
ölüme en çok yakışan
bir başka ölümlüsüydü
belki... Kimliği belirsizdi
onun da.**

Daha geçemediğimiz günlerde öldü bu ölümler ülkesinde. “İzmir’de kimliği olmadığı için gittiği hastanede tedavi edilmeyen diyaliz hastası Afgan mülteci Seyyit Soltan Hüseyini ertesi gün kaldırıldığı acil serviste yaşamını yitirdi.” (2) diye yazacaktı gazetelerde. Ama bakmayacaktı kimse haberin içeriğine, duymayacaktı bu ölümün ölümünü. Oysa Seyyit Soltan Hüseyini de bir tarafın ölüsüydü ve ölümü bir tarafın ölümüydü.

Diyaliz hastası Seyyit Soltan Hüseyini... Kimliği belirsiz Afgan mülteci... Kimliksiz ve mülteci... Ölümler ülkesinin ölüme en çok yakışan bir başka ölümlüsüydü belki... Kimliği belirsizdi onun da. Kimliği belirsiz olduğu için ölümlüydü ve ölümlü olduğu için ölümler ülkesindeydi. O da bulmuştu bir şekilde ölümler ülkesini. Gelip Hrant’ın kardeşi olmuştu.

...

Hrant ve Seyyit Soltan Hüseyini... Biri kimliğinden ötürü ölmüş bir Ermeni, diğeri kimliksizliğinden ötürü ölmüş bir Afgan. Kimlikli bir Ermeni ile kimliksiz bir Afgan’ın kardeşliği; ölüm kardeşliği, ölümden kardeşlik.

Bu toprakların tarihini iki kelime ile anlatmanın en kolay yolu belki. En kolay yolu ortak noktamızı, ortak yaramızı bulmanın. Biz ölümler ülkesinin ölümlü yurttaşları: Öldük, ölüyoruz ve öleceğiz. Kimse dokunamaz bizim ölümlülüğümüze...

Kürtler, suç ve ceza: Coğrafya öldürür mü?

Ortadoğu'nun "öldürücü coğrafyası"nın inşası ile Kürtlerin kriminalleştirilmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Coğrafyanın Hakkari'de 14 yaşındaki Vedat Ekinci'yi neden öldürdüğünü, 1943'de Van Özalp'te 33 köylüyü nasıl öldürdüğünü, 2011'de de Roboski'de 34 kişiyi niye öldürdüğünü anlamamanın yolu işte buradan, bu coğrafyanın politik ve hukuki olarak nasıl kurulduğunu-kurgulandığını anlamaktan geçiyor.

ORHAN GAZİ ERTEKİN

Hakkari'nin Cemekurk köyünde güvenlik kuvvetlerince açılan ateş sonucu öldürülen Vedat Ekinci için sayın Vali

Ortadoğu coğrafyasının öldürücü olduğuna dair bu devlet adamı sağduyusu Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun toplam hukukuna dair çok şey söylerken Kürtlerin de suç ve ceza ile ilişkisini ifşa etmiş oluyor.

“coğrafi kader” beyanında bulunmuş. İbni Haldun'un çok bilinen “coğrafya kaderdir...” sözünün bir cenazede tevekkül haline getirilmesi pek garip bir siyaset ve hukuk maslahatına sahip olduğumuzu ele veriyor. Kriminolojik olanın coğrafya olması ise oldukça ileri bir sosyoloji anlayışının devrede olduğunu gösteriyor. Eğer tam da söylendiği gibi anlarsak Vali bey aslında çok önemli bir ifşaatta bulunmaktadır. Şöylediği şu:

Coğrafyadan dolayı ölüyorsunuz! Öldürülüyorsunuz! Devlet sizi coğrafyadan dolayı kazaen öldürüyor olarak da anlayabiliriz bunu. Tabii ki coğrafya kaderdir tespitini aşan bir söz bu. Coğrafyanın nizalı olmasıyla alakalı bir söz. Daha doğrusu coğrafyanın devlet için “kaza”ya müsait olduğu ile alakalı bir söz. Vali bey iki sözcükte Kürtlerin yaşadığı bölgenin suç ve ceza geleneğinin nasıl doğallaştığını, halkın suç ve cezasının nasıl coğrafyalaştığını, dahası öldürülmenin nasıl bir coğrafi-politik temele dayandığını açıklıkla ortaya koyuvermiş oluyor böylece. Ortadoğu coğrafyasının öldürücü olduğuna dair bu devlet adamı sağduyusu Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun toplam hukukuna dair çok şey söylerken Kürtlerin de suç ve ceza ile ilişkisini ifşa etmiş oluyor. Şöyle...

'ORTADOĞU'DA COĞRAFYA NEDEN ÖLDÜRÜR?'

Ortadoğu'nun “öldürücü coğrafyası”nın inşası ile Kürtlerin kriminalleştirilmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Coğrafyanın Hakkari'de 14 yaşındaki Vedat Ekinci'yi neden öldürdüğünü, 1943'de Van Özalp'te 33 köylüyü nasıl öldürdüğünü, 2011'de de Roboski'de 34 kişiyi niye öldürdüğünü

anlamanın yolu işte buradan, bu coğrafyanın politik ve hukuki olarak nasıl kurulduğunu-kurgulandığını anlamaktan geçiyor. Çünkü bu coğrafyada, coğrafya ile siyaset ve kriminoloji iç içe geçiyor ve suçluyu ve suçsuzu politik coğrafyanın kendisi söylüyor ve kendisi infaz ediyor. Ve tabii ki kazayı, Ve seken kurşunla ölümü, Ve coğrafyanın kaderini de gene buradan anlayacağız...

KÜRTLERİN KRİMİNALİZASYONU: 'KAÇAKÇI KÜRTLER'

Ortadoğu'da coğrafi sahanın parselasyonunun, sınırların belirlenmesinin ve böylece yüzyıllardır yaşanan olağan ilişkilerin ve alışverişin birdenbire "kaçak" hale gelişinin yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi var diye biliyoruz. Ama Cambridge Üniversitesinden Dr. Mustafa Ongan'ın tezine bakılırsa 1878 Berlin Antlaşmasına kadar uzanan bir modern sınır pratiğinden söz edebiliriz. Dr. Ongan'ın araştırmalarına göre Berlin Antlaşması sonrasında Türkiye-İran sınırının modernleştirilmesi projesi İngiliz Emperyal egemenliğinin bir tezzahür sahası olarak ortaya çıktı. Rusya karşısında kendi mesahasını genişletmeye çalışan Birleşik Krallık geleneksel sınırlar yerine içerisi-dışarısının kriminal olarak belirlendiği yeni bir sınır uygulamasına geçişin bütün teknik ve düşünsel hazırlıklarının öncülüğünü yaptı. Hükümranlık sahası olarak coğrafya yerini beşeri taksime bıraktı ve böylece sınırın her iki tarafındaki akraba topluluklar geleneksel ilişkilerini ancak ve ancak suç fiili ile yeniden inşa edebilir hale geldiler. Kürtler artık "kaçakçı" olmuşlardı. 1920'lerdeki Türkiye'nin bu kez güney sınırları belirginleştirilirken aynı modern sınır anlayışı kesinleştirilmiş oldu. Kürtdağlıları (Afrin) kurtuluş savaşı sırasında kendi bölgelerinin Fransızlara bırakılmasına karşı bir mütalebe (Kürtdağlıları mütalebesi) yayınlarak Mustafa Kemal ile görüşmeye geldiklerinde Türkiye'de kalan akraba topluluklar ile birlikte kalmak istediklerini beyan etmişler, fakat Mustafa Kemal'in "anlaşmanın gerçekleştiği" cevabı ile karşılaşmışlardı. Bir kez daha aynı sosyal ve kültürel çevreyi, ticari ilişkileri, aynı topluluk

duygusunu yaşayan gruplar artık “kaçakçı” veya “suçlu” hale geleceklerdi. Bir de şu şekilde ifade edelim: Aynı ve tek

Kuşkusuz ki coğrafya bazen hukuku, yargıyı, adaleti ayırır. Bir dağ, bir nehir iki farklı topluluk yaratır. Suç ve ceza da böylece farklılaşır. Ölümün ve öldürmenin toplumsal tarihi de değişir. Oysa Pascal “sınırlarını bir derenin belirlediği şeye nasıl adalet denir?” mealinde bir söz sarfetmişti.

bir hukukilik alanı iki farklı hukuki alana bölünmüştü. Ve dahası böylece aynı hukuki çevrenin birbiri ile buluşması da kriminal hale gelmiş oluyordu. Bu durumun “olağan hayat”ın suç haline getirilmesi olduğunu da söyleyelim ki eksik kalmayın. İşte “coğrafyanın kaderi”nin kısa tarihi ve kökenleri buralarda saklı bulunmaktadır. 1943’de 33 kişiyi öldüren, 2011’de 34 kişiyi öldüren ve bugün Vedat Ekinci”yi öldüren Coğrafya’nın inşası bu kısa tarihten itibaren yükseldi.

Kuşkusuz ki coğrafya bazen hukuku, yargıyı, adaleti ayırır. Bir dağ, bir nehir iki farklı topluluk yaratır. Suç ve ceza da böylece farklılaşır. Ölümün ve öldürmenin toplumsal tarihi de değişir. Oysa Pascal “sınırlarını bir derenin belirlediği şeye nasıl adalet denir?” mealinde bir söz sarfetmişti. Buna karşılık Coğrafi bir sınırın anlamsızlığı üzerine kurulu bu dindar eleştiri bile Ortadoğu’nun hukuku ve adaleti söz konusu olduğunda oldukça trajik-komik kalıyor. Çünkü, Ortadoğu’da adaletin sınırlarını bir dere bile belirlemiyor. Ailelerin, akrabaların, kardeşlerin tam ortasından geçiyor sınır ve her iki tarafta kalanlar birdenbire suçlu hale geliyorlar. Her iki kardeşin görüşmesi suç haline geliyor. Bir derenin bile belirleyemediği sınır “pasta keser gibi” kesilirken kimin ne zaman nerede hangi ülkede olduğunu anlamayacağınız bir “belirsiz coğrafya”nın kurbanına dönüşmeniz de kaçınılmaz hale geliyor...

Ve biz de buna hak, hukuk ve adalet diyoruz...

Kürtler ve Kemalistler... Barış mümkün mü?

Barış sürecinin sona ermesi, AKP ile Kürt hareketi arasında güncel politik öncelikler alanında yaşanan bazı çatışmaların yanı sıra AKP'nin geleneksel İslami toplum projesi ile Kürt hareketinin temsil ettiği daha modern, laik ve Cumhuriyetçi toplum projesi arasındaki kan uyumsuzluğuyla da çok yakından ilintiliydi.

MAHMUT ÜSTÜN

Tarihteki acı olaylar nedeniyle aralarında duygusal duvarlar olan iki kesim... Acıları bütün ağırlığı ile yaşayanlar Kürtler olduğu için doğal olarak bu duygusal duvar özellikle Kürtlerde mevcut.

“Sivil Kemalizm”i ise laiklik, cumhuriyet ve demokrasi kaygılarının daha çok belirlediğini ve son 30 yılda yapılan aşırı ırkçılık yüklemesine rağmen, bu kesimlerin temel karakterinin ırkçı milliyetçikten ziyade kozmopolit bir yurtseverlik olduğunu söyleyebiliriz.

Buna karşın bu iki akım son dönemde “kader birliği” içinde gözükmüyorlar. Bu tesadüfi bir teğet geçme mi? Yoksa bu kader birliğinin arkasında daha kalıcı, güçlü ve stratejik ortaklıklar mevcut mu? Bu soruya yanıt üretmeye yönelik analize girmeden önce iki önemli olguyu hemen burada anımsatmak gerek...

Kürtler derken homojen bir varlıktan söz etmiyoruz. Özellikle söz ettiğimiz bugünkü Kürt hareketinin ana akımı ve en büyük gücü olan ve parlamentoda da HDP aracılığıyla temsil edilen çizgi. Kemalistler açısından da aynı türden bir kategorik ayrım olduğunu belirtmek gerek. Burada bahsettiğimiz devlette, -daha özelden de derin devlette- temsil edilen devlet merkezli Kemalizm değil; sivil siyasal Kemalizm. “Devlet Kemalizmi” adından da belli olduğu gibi devlet merkezli ve saldırgan bir milliyetçilik çizgisinin temsilcisi. “Sivil Kemalizm”i ise laiklik, cumhuriyet ve demokrasi kaygılarının daha çok belirlediğini ve son 30 yılda yapılan aşırı ırkçılık yüklemesine rağmen, bu kesimlerin temel karakterinin ırkçı milliyetçikten ziyade kozmopolit bir yurtseverlik olduğunu söyleyebiliriz.

Tanımları bu şekilde netleştirdikten sonra ilk saptayacağımız olgu, son dönemde bu iki kesim arasında görünen az çok istikrar kazanmış yakınlaşma ve “kader birliği”nin ilk olmadığıdır. Çok farklı bir merhaleyi tanımladığı için İttihat Terakki bünyesinde vuku bulan yakınlaşmayı atlayacak olursak, zaman içinde yurtsever sol ve/ya sos-

yal demokrat çizgiye evrilen sivil Kemalistlerle Kürtler arasındaki yakınlaşmanın esas olarak 60'lı yıllarda başlayıp 70'li yıllar sonlarına kadar sürdüğünü belirtebiliriz.

Kemalist devrimin dünya çapında yaşanan burjuva devrimler dalgasının kendine has özgünlükleri de olan bir parçası olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Burjuva devrim dalgası aynı zamanda bir ulus devlet inşası sürecidir ve Kemalist devrim döneminde de böyle olmuştur.

Bu dönemde yaşanan genel sol aydınlanma sürecinin çok önemli bir parçasıdır Kürtler. Bu aynı tarihler, Kürtler arasındaki kimlik bilincinin hem modern bir nitelik kazanmaya hem de yığınsallaşmaya başladığı yıllardı da. Kürt milliyetçiliği sol bir içeriğe evrilirken bu gelişme Türkiye solunun bütün katmanları arasında da “sosyal şovenizm”le bir hesaplaşma eğilimini besliyordu.

Yeni ve modern Kürt kimlik bilinci 60'lı yıllarda özellikle

TİP içinde serpilip gelişmeye başladı. Bu gelişmenin sosyal demokratlaşmaya başlayan sivil Kemalizm'in partisi CHP içinde de aynı düzeyde olmasa bile aynı istikamette yankıları oldu. 70'li yılların CHP'si Kürt bölgelerinde de önemli bir sempati ve destek alanı buldu. Bu yakınlığın 80 sonrası Erdal İnönü liderliğindeki SHP dönemine kadar iyi kötü varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

ACI TARİHİN ARKA PLANI

Kemalist devrimin dünya çapında yaşanan burjuva devrimler dalgasının kendine has özgünlükleri de olan bir parçası olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Burjuva devrim dalgası aynı zamanda bir ulus devlet inşası sürecidir ve Kemalist devrim döneminde de böyle olmuştur.

Ulus devlet süreçleri yalnızca bu coğrafyada değil bütün coğrafyalarda bir “nüfus mühendisliği süreci” olarak işlemiştir. Bu inşası sürecinin daha az ya da daha çok acıyla ve

kanla yoğurulduğu coğrafyalar olmuştur. Ama ötekileştirici, ayırmaştırıcı, baskıcı ve katliamcı olmayan hiçbir ulus devlet inşa süreci yoktur. Balkanlar, Rusya vb. acı-

Ama hemen her burjuva devrimde olduğu gibi bu topraklarda da burjuva devrimin doğasına daha denk düşen biçimde yurtseverlik çizgisi kadük kalmış, sonuçta kültürel milliyetçilik ve din ortaklığı ekseninde bir uluslaşma galebe çalmıştır.

ların daha yoğun olduğu ulus devlet inşa süreçlerine tanık olmuştur. Çok etnikli imparatorluk bakiyelerinin uluslaşma hikayeleri hep ve daha çok kan ve gözyaşı yüklüdür.

Ulus devlet inşası, verili nüfus için hem birleştirici ve hem de ayırıştırıcı dinamikleri harekete geçiren bir süreçtir. Bir yandan nüfusun çoğunluğunu oluşturan etnik ve dinsel nüfus arasındaki ayrımlar önemsizleştirilip, bu kitle homojen tek bir bütünlük olarak tasarlanırken

diğer yandan da azınlık, etniklik ve dinsel inançlar tam bir ötekileştirme, baskı ve çoğu zaman da katliamlarla yüz yüze kalmıştır. Emperyalizmin çok daha açıktan müdahil olduğu Ortadoğu uluslaşma süreci ise çok daha anormalliklerle (ulusal planda azınlık nüfusların ulus devleti gibi), çok daha ağır baskılarla ve trajik olaylarla yüklüdür.

YURTSEVERLİK TEN ETNİK MİLLİYETÇİLİĞE ULUS DEVLET İNŞASI

Pek çok burjuva devrimde rastlandığı gibi Osmanlı'da da yurtsever uluslaşma projesini savunanlar olmuştur. Etnik ve dinsel aidiyetlerinin ötesinde toprağa bağlı vatandaşlık temelinde seküler ve modern bir uluslaşma önerileri de tartışılmıştır. Ama hemen her burjuva devrimde olduğu gibi bu topraklarda da burjuva devrimin doğasına daha denk düşen biçimde yurtseverlik çizgisi kadük kalmış, sonuçta kültürel milliyetçilik ve din ortaklığı ekseninde

bir uluslaşma galebe çalmıştır.

Ermeni ve Rum nüfus içinde kendi milliyetçiliklerinin çok geliştiği ve dolayısıyla ulusal bütünlük açısından

//

M. Kemal'in kafasındaki ulus inşa sürecinin iki temel ayağa oturduğu tartışma götürmez açıklıktadır. Birisi Türk diğeri İslam... Fakat İslam ayağı geleneksel İslam anlayışının tasfiyesini ve yerine "modern İslam" anlayışının ikamesine dayanmaktadır.

ciddi bir risk oluşturacağı gerekçesiyle, bu kesimlerinin yeni ulusal proje dışında bırakılması, sürgünlerle, katliamlarla, müsaderelele ve mübadelelelele insanlık vicdanını yaralayan çok acı ve trajik uygulamalara yol açmıştır.

Ama din ortaklığı temelinde Kürtlerin söz konusu uluslaşma sürecinin bir parçası olması gerektiği konusunda ulus inşa sürecinin tüm tarafları arasında bir mutabakat var gibidir. Nitekim bir başka acı not olarak eklemek

gerekir ki, Kürtler, Çerkesler gibi Müslüman kesimler, Ermeni ve Rum nüfusun zor yollu tasfiyesi sürecinde Türk unsurlarla birliktir ve bu "suç ortaklığı" Müslümanlığın yanı sıra yeni uluslaşma sürecinde bu tarafları birbirine yakınlaştıran, ortaklaştıran bir başka temel "manevi" unsur olarak önemli bir yere sahip olmuştur.

İKİ KÜRTLÜK VE M. KEMAL

M. Kemal'in kafasındaki ulus inşa sürecinin iki temel ayağa oturduğu tartışma götürmez açıklıktadır. Birisi Türk diğeri İslam... Fakat İslam ayağı geleneksel İslam anlayışının tasfiyesini ve yerine "modern İslam" anlayışının ikamesine dayanmaktadır. Ya Kürt sorunu... Yeni ulusal devlet içindeki Kürtlerin yeri ve statüsü konusu 1925'e kadar tartışılmaya devam edegelen ve nihai bir karar veril(e)meyen bir sorun olarak kalmıştır. Ve fakat özerklik, M. Kemal de dahil tüm taraflarca üzerinde en çok durulan seçenektir. Özerklik çözümünün etnik te-

melli değil tüm ülke çapında tasarlanan bir yerel özerklik sisteminin parçası olarak düşünüldüğü, bu yaklaşımın daha baskın olduğu görülmektedir.

Kürt sorununun 1925'e kadar askıda kalması ve nihai bir karara dönüşmemesi M. Kemal'in bir oyalama taktiği ola-

Kürtlerin Osmanlı'dan bu yana alışık olduğuna benzer bir özerklik statüsü ile kurumsallık bulacağı hep mutabık kalınan baskın eğilim olmuştur. Ama Kemalist Devrim başarıya ulaşıp iş bu alanda somut adımlar atmaya geldiğinde M. Kemal ve arkadaşlarının karşılarında bulunan tablo oldukça netamelidir.

bilir mi? Kürtler de eni sonu bu oyalama taktiğine bir tepki olarak 1925'de Cumhuriyet döneminin ilk kitlesel isyanına kalkışmış olabilir mi? Reddedilmesi mümkün olmayan ama yine de eni sonu spekülasyon bir iddia olur bu.

Biz bu türden spekülasyonları bir yana bırakarak, daha somut olgular üzerinden olayı analiz etmeye çalışacağız. Evet Kürtlerin bu yeni uluslaşma sürecinin temel aktörleri

arasında yer alacağı ve bunun da muhtemelen Kürtlerin Osmanlı'dan bu yana alışık olduğuna benzer bir özerklik statüsü ile kurumsallık bulacağı hep mutabık kalınan baskın eğilim olmuştur. Ama Kemalist Devrim başarıya ulaşıp iş bu alanda somut adımlar atmaya geldiğinde M. Kemal ve arkadaşlarının karşılarında bulunan tablo oldukça netamelidir.

Ortada biri zayıf biri de baskın iki Kürt muhatap çevresi vardır. Biri modern Kürt aydınlarınca temsil edilen modern seküler bir Kürt milliyetçiliğidir. Bu kesim toplumsal taban açısından çok zayıf olduğu gibi ağırlıkla ayrı bir Kürt devleti taraftarıdır. Daha baskın olan ise Kürt bölgelerinin yerleşik eşraf, aşiret ve tarikat merkezli önderliğidir. Bu kesimlerde de milliyetçilik fikri yankısını bulmuş, bir Kürtlük bilinci şekillenmeye başlamıştır ama ayrı bir Kürt devleti fikri yoktur ya da çok zayıftır. Daha çok İslam kardeşliği ve Ermeni karşıtlığı (suç ortaklığı) üzerinden Türklerle birlikte olma

eğilimi hakimdir. En büyük sorun ise tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu kesimler M. Kemal'in tasfiye etmeyi planladığı ve hatta tasfiyeye başladığı geleneksel İslam anlayışının en kuvvetli temsilcileri durumundadır.

1925 ve ardından yaşanan Kürt isyanlarında milliyetçi bir damar olduğu tartışmasızdır. Ama aynı derecede şeriatçı ve mahalli özelliklere de sahiptir.

Bu tablonun niyetlerinde samimi bile olsalar M. Kemal ve arkadaşlarının özerklik konusunda adım atmalarını zorlaştırdığını söylemek abartılı bir değerlendirme olmaz.

Kürt özerkliği konusunda hiçbir somut adım atılmamışken bir de buna

geleneksel İslam'ın tasfiyesine dönük -en somut ifadesini de halifeliğin kaldırılmasında bulan- adımlar eklenince 1925 yılının büyük Kürt isyanı vuku buldu. Kürt isyancıların ana temasının “Kemalistler özerklik konusunda bizleri oyarken, sözlerini bir türlü yerine getirmezen bir de en temel ortak bağımız olan “din kardeşliği”ni de yok etmek istiyorlar” olması bu açıdan manidardır.

1925 ve ardından yaşanan Kürt isyanlarında milliyetçi bir damar olduğu tartışmasızdır. Ama aynı derecede şeriatçı ve mahalli özelliklere de sahiptir. Bu tarihten sonra Kürt sorunu konusunda acı yüklü, talihsiz ve açıkça asimilasyoncu bir döneme girilmiştir. Bunun bir çözüm olmadığı ve sadece acı ve öfke biriktirmeye yaradığı ise bugün artık apaçık görülür hale gelmiştir.

SONUÇ YERİNE BAZI SAPTAMALAR

Aradan zaman geçti... Kürt hareketindeki diğer eğilim de, yani seküler, cumhuriyetçi modern milliyetçi eğilim de güçlendi. Kürt hareketi ile Türkiye solunun ve sivil Kemalizm'in cumhuriyetçi, laik ve bu temelde demokratik ortak zemini güçlendi. Bu ortak zemin 1960'larda bir yakınlıktan ziyade zaman zaman iç içe gelişim halini bile aldı diyebiliriz.

Sivil Kemalizm ve modern Kürt hareketi arasında yine de arada önemli iki sorun olageldi. Bunlardan birisi şiddet ortamı ve Kürt hareketindeki ayrı devlet idealiydi. İkinci sorun ise önemli ama gerçek temeli çok zayıf bir başka kaygıdan kaynaklanıyordu. “Devlet Kemalizmi”nin Kürt hareketinin zaman zaman kullandığı dini söylemleri ve çok daha önemlisi AKP ile yürütülen barış sürecini bir şeriatçılık tehlikesi olarak lanse eden ve Kürt hareketinin Batılı devletlerle ilişkisini de emperyalizmin güdümü olarak sunan yaygın propagandası sivil Kemalistler içinde de önemli bir itki alanı yaratmıştı.

Aradan biraz daha zaman geçti... AKP ile yürütülen barış süreci sona erdi ve Kürt siyasal hareketinde tam tersine “AKP faşizmine” karşı laik ve Kemalist kesimleri de kucaklayan Cumhuriyetçi ve demokratik ittifak çabaları öne çıkmaya başladı. Barış sürecinin sona ermesi, AKP ile Kürt hareketi arasında güncel politik öncelikler alanında yaşanan bazı çatışmaların yanı sıra AKP’nin geleneksel İslami toplum projesi ile Kürt hareketinin temsil ettiği daha modern, laik ve Cumhuriyetçi toplum projesi arasındaki kan uyumsuzluğuyla da çok yakından ilintiliydi.

Bu durum Kürt hareketi ile sivil Kemalistler arasındaki ortak paydanın -korkuları/şüpheleri- aşar biçimde daha da öne çıkmasına, yeniden ve nispeten istikrarlı bir yakınlaşma sürecinin yaşanmasına yol açtı.

Kürt hareketinin ayrılığı değil de birlikte yaşama iradesini net olarak ortaya koyan “demokratik ulus” yaklaşımını geliştirmesi de çok ayırdına varılmasa da, Kürt hareketi ile sivil Kemalistler arasındaki mesafeyi daha da daraltan ortak bir toplum projesinde buluşmayı kolaylaştıran önemli bir etkendi.

Kürt hareketi ile sivil Kemalizm’in yakınlaşması sürecinin arkasında gündelik politik kaygıların ötesinde böyle sine güçlü ve stratejik önemde bir ortak zeminin bulun-

duğunu söyleyebiliriz. Ve bu nedenle de son dönemde istikrar kazanan yakınlaşmayı -güncel politikanın ötesinde-

Kemalizm'in ilerici mirasçıları ile Kürtler arasında böylesi bir barış teorik ve pratik anlamda olasıdır.

Sanırım bunun önündeki en büyük engel, tabanı oluşturan "sivil Kemalizm" değil, hem iktidar bloku içinde ve hem de CHP içinde hâlâ etkinliğini sürdüren "Devlet Kemalizmi"nin "derin" varlığı ve etkisidir.

de- özgürlük ve eşitlik bakımından derinlik kazanmış yeni bir laik Cumhuriyetçi atılımın önemli bir imkânı olarak yorumlayabiliriz.

Ve çok daha önemlisi bu gelişmeyi Kemalist devrimin ilk döneminde (Kürt hareketinin modern seküler damarının hem zayıflığı hem de ayrı devlet yaklaşımı; geleneksel Kürt damarının ise laik ve cumhuriyet eksenli ulus devlet projesi ile uyumsuz/çatışmalı düzeyde "şeriatçı" özellikler göstermesi

nedeniyle) akamete uğrayan özerklik çözümünün uygulanması için koşulların artık olgunlaşmış bulunduğu göstergesi olarak yorumlayabiliriz.

"Laik cumhuriyet değerlerinde ortaklık, emperyalist çözüme ortak karşıtlık, ana dilde eğitim hakkı ve kültürel haklar, yerel özerklik sistemi, ortak vatan, çatışmanın sona ermesi ve buna bağlı bir genel af" çerçevesinde bir çözüme bugün aslında sanıldığından çok daha yakın bir noktada olduğu söylenebilir.

Kemalizm'in ilerici mirasçıları ile Kürtler arasında böylesi bir barış teorik ve pratik anlamda olasıdır.

Sanırım bunun önündeki en büyük engel, tabanı oluşturan "sivil Kemalizm" değil, hem iktidar bloku içinde ve hem de CHP içinde hâlâ etkinliğini sürdüren "Devlet Kemalizmi"nin "derin" varlığı ve etkisidir.

Sivil din ve Andımız

Bir eğitimci olarak diyebilirim ki, çocukta varlık bilincini geliştirmek çok önemlidir. Varlığını sorgulamayı, varoluşun bileşenlerini bile öğrenemeyip onu feda etmeyi, armağan etmeyi ön kabulle ezberlemiş bir çocuk, bilgi sevgisinden, araştırma, öğrenme sevgisinden hayli uzak kalacaktır. Bu ise, eğitim kurumlarının amacına terstir.

GÖZDE YILMAZ

Son zamanlarda, Andımızın gerekli olup olmadığı ve sahip olduğu misyonu üzerine çokça tartışmalar yapılmakta. Ben bu yazımda, bu tartışmaların seyrinden farklı olarak, neden andımızı sivil dinin bir parçası olarak gördüğümü ve neden sivil dinden gayri bir perspektif kazanmamız gerektiğini tartışacağım.

Bilindiği üzere sivil dinin en kapsamlı tanımı, Jean Jacques Rousseau tarafından, 18'inci yüzyılda Toplum Sözleşmesi adlı eserinde ortaya konmuştur. Rousseau'nun fikirleri, Fransız Devrimi'ne olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu isimlerine de çokça esin kaynağı olmuştur. Toplum Sözleşmesi'nde Rousseau sivil dinin, toplumu bir arada tutmaya yarayan, anayasaya, kanunlara ve devletin ilkelere bağlılığı bir din yerine koyan misyonunu ele alır. O devirde artık semavi dinler toplumun biraradalığını sağlayabilme gücünü yavaş yavaş yitirmektedir ve yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulur. Sivil dine gönül vermiş vatandaşlar, toplumun iyiliğini kendi iyilik ve bekalarından üstün tutacaklardır. Zira ancak bu şekilde demokrasi işlevsel hale gelecek ve toplumsal huzur, hizipler olmadan yakalanabilecektir. Bu düzende fikri özgürlük, ancak ve ancak toplumun iyiliğine hizmet ettikçe kabul görür. Burada bireyler, homojen toplum yapısı içerisinde çarkın bir dişlisi konumundadır. Bu çarkı yönetenler ve yasaları koyanlar, güya halk için en iyi olanı bilebilen bir zümredir. Zamanla uluslarda sivil dinin içerisine milliyetçilik, ırkçılık gibi faktörler entegre edilmiş, yapay biraradalıklar hazırlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinde alevlenen Türkçülük, Turancılık, Osmanlıcılık gibi kimi akımlar, benimsedikleri ilkelerle kendi içlerinde bir sivil din oluşturma sürecine girmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulum aşamasında hararetlenen tartışmalar sonucu, Türkçülüğün etnik bir kimlik tanımlamasından ziyade, biraradalığı sağlayacak politik bir şemsiye olarak işlev görmesi, karar vericiler tarafından daha uygun bulunmuştur. Zamanının yükselen milliyetçilik atmosferinde böyle bir

tavır kaçınılmaz addedilmiştir. Bu fikre dayanarak Türklük şemsiyesi, Osmanlı'dan devralınan cemiyete aidiyet hissiyatını besleyip pekiştirecek, azınlıkları da bu şemsiyenin altına dâhil ederek, toplum olarak hayatta kalmayı kolaylaştıracaktır. İşte Andımız, böyle bir fikirden beslenip, sivil dine hizmet eder konumdadır.

Andımız, Türk'ün doğru ve çalışkan olduğu ön kabulünden hareket ederek, varlığın Türk varlığına armağan edilmesi ve yurdun ve milletin özden çok sevilmesi gerektiğini vurgular. Liberal demokratik görüşle birleşmeyen Andımız, hür ve özgür iradesi ile her türlü aidiyeti sorgulamayı bilen ve eğer ki bir aidiyet isterse, hür iradesi ile bu aidiyeti seçebilen birey yetiştirmekten çok uzaktır. Toplumun bekası, bireylerin farklılıklarını, farklı algılayış biçimlerini silerek değil, bu farklılıkları besleyip, bir ortaklığın bu zenginlikte nasıl inşa edilebileceğini sormak ve cevap aramakla mümkündür.

Bir eğitimci olarak diyebilirim ki, çocukta varlık bilincini geliştirmek çok önemlidir. Varlığını sorgulamayı, varoluşun bileşenlerini bile öğrenemeyip onu feda etmeyi, armağan etmeyi ön kabulle ezberlemiş bir çocuk, bilgi sevgisinden, araştırma, öğrenme sevgisinden hayli uzak kalacaktır. Bu ise, eğitim kurumlarının amacına terstir. Artık zaman, bir birey olarak varlığın kendisinin değer görmeye ve göstermeye yeter olduğunu anlamanın, diyalog ile ön kabulleri kırmanın zamanıdır. Varlık bilinci gelişmeden "birey" olunamaz ve birey var olmayınca liberal demokratik bir toplum inşa edilemez. Her birimiz bu dünyayı farklı algılarız ve "biz" in içerisine "ben" i dâhil edemediğimiz sürece ne toplumumuzun ne de kendimizin farkına varacağız.

Ne der Ömer Hayyam;

Ben yoksam bu güller, serviler yok
Kızıl dudaklar, mis kokulu şaraplar yok
Sabahlar, akşamlar, sevinçler, tasalar yok
Ben düşündükçe var dünya, ben yok o da yok...

Benden ümidinizi kesmeyin, sizinle paylaşacak çok şeyim var

“Başörtülülerin göstere göstere sigara içmeleri...” derken göstermeden yapmalarını, yani ikiyüzlü hareket etmelerini mi istemektedirler? Evdeki kadın zaten onların derdi değil, sokaktaki kadınla bütün dertleri. Kadın kamuya çıktığı an yani hayatın içine karıştığı an korkuyorlar. Hele bir de dünden bugüne din adı altında gelenekleriyle yön verebildikleri başörtülü kadınlar bunu yapınca elleri ayaklarına dolanıyor, ne saçmalayacaklarını şaşırıyorlar.

HADIYE YOLCU

Son günlerin ağızlarda sakız olan konusu başörtülü Müslüman kadınlar hakkında söz söylemeyen kalmadı sanırım, sigara içen başörtülü Müslüman kadınların dışında. Kadını iradesiz varlık olarak görüp ne yapması gerektiğini söyleme gafletindeki hoca kılıklı erk zihniyetlere, bu toplumun irade sahibi kadınları elbette cevap

Her kamu otoritesi kendi hayat tarzını garanti altına almak için başkalarının hayat tarzını bastırmaya çalışmak gibi bir yanlışa düştü hep. Bunu da demokrasi ve çağdaşlık iddialarıyla yaptılar. En büyük çağdaşlık özgürlüktür. Maalesef bu toplum laikler elinde de İslamcılar elinde de çağdaş olamamıştır.

verecektir. Kadına her geçen gün biçim vermeye çalışanların sürekli olarak din soslu cümlelerle, İslamcı kürsülerden, hoca sıfatlı ağızlardan gelmesi sözün Müslüman mahallede etkisinin büyük olacağından kaynaklanıyor olabilir. Ve fakat biz bunun İslamcılar yönetime gelmezden evvel başka versiyonlarını da izledik. Toplumu çağdaşlaştırma adına ülkenin laikçi (!) teyzeleri, beyaz yakalı büyük (!) abileri sürekli kadınların nasıl daha modern olması gerektiği konusunda medyada çene egzersizi yapıyordu. O gün laik-

liği yanlışı anlayanların yaptığı ile bu gün İslamı yanlışı anlayanların yaptığı arasında pek fark yok. Durumda benim gördüğüm tek fark kuklabazlarıdır.

Her kamu otoritesi kendi hayat tarzını garanti altına almak için başkalarının hayat tarzını bastırmaya çalışmak gibi bir yanlışa düştü hep. Bunu da demokrasi ve çağdaşlık iddialarıyla yaptılar. En büyük çağdaşlık özgürlüktür. Maalesef bu toplum laikler elinde de İslamcılar elinde de çağdaş olamamıştır. Başörtülü kadın her daim edilgen görülmüştür. Üniversitede okumak istediğinde başörtüsü siyasi simgedir, ideolojik odaklar tarafından yönlendiriliyor, olmadı ikna odalarında ikna ediliyor; kendi aklı yoktur dolayısıyla ona hep ne yapması gerektiği söylenmelidir. Sokakta dondurma yememelidir, kahkaha

atmamalıdır, sigara içmemelidir zira başörtülüdür ve sadece kendinden değil başörtülülerin hepsinden sorumludur. İradesi olmayan biri nasıl sorumluluk alıyorsa o da ayrı bir ironidir.

Şeklen ayar verilmesi yetmiyordu bir de davranış biçimleri ne kadar İslama uygun bunun da ayarı veriliyordu. Ayar vermeye doymadılar... Ayar verirken dindar nesil hayalleri kuranlar münafık bir nesil ortaya koymaya çalıştıklarının farkında değiller mi yoksa bilinçli olarak zaten yapmak istedikleri bu mudur?

Dün modernleştirilmeye çalışılan başörtülüler bu gün muhafazakarlaştırılmaya çalışılıyor. (Her başörtülüü sen muhafazakar mı sandın?) Başörtüsü serbest olduğunda nefes alan, kamuda boy göstermeye başlayan başörtülülere yine rahat yoktu çünkü bu sefer de nasıl örtünecekleri, etek mi pantolon mu giyecekleri, pantolon giyeceklerse dar mı bol mu giyecekleri, başörtüsünü nereye kadar indirecekleri, hangi renk kı-

yafetleri tercih edecekleri yüksek mertebelerden hadis eşliğinde sürekli tebliğ edilmekteydi. Şeklen ayar verilmesi yetmiyordu bir de davranış biçimleri ne kadar İslama uygun bunun da ayarı veriliyordu. Ayar vermeye doymadılar... Ayar verirken dindar nesil hayalleri kuranlar münafık bir nesil ortaya koymaya çalıştıklarının farkında değiller mi yoksa bilinçli olarak zaten yapmak istedikleri bu mudur? “Başörtülülerin göstere göstere sigara içmeleri ...” derken göstermeden yapmalarını, yani ikiyüzlü hareket etmelerini mi istemektedirler? Evdeki kadın zaten onların derdi değil, sokaktaki kadınla bütün dertleri. Kadın kamuya çıktığı an yani hayatın içine karıştığı an korkuyorlar. Hele bir de dünden bugüne din adı altında gelenekleriyle yön verebildikleri başörtülü kadınlar bunu yapınca elleri ayaklarına dolanıyor, ne saçmalayacaklarını şaşırıyorlar.

Başörtülüler hakkında herkes çok şey söyledi. Herkes

bir şey söyleme hakkını kendinde gördü. Biri de çıkıp “Başörtülü sen ne diyorsun?” demedi. Demediler çünkü başörtülü zaten başörtüsünü bile kendi iradesi ile takmıyordu ki ne yapacağı konusunda kendisinin bir fikri olsun. Kadını edilgen gören bu zihniyetin rengi, dini, ideolojisi ne olursa olsun temelindeki özgürlük düşmanı faşizm değildir de nedir? “Peki biz başörtülüler ne istiyoruz?” gibi gaflet içeren bir cümle kurmayacağım zira bu ülkedeki her başörtülü aynı şeyi istiyor olamaz. Benimle hemfikir olan birçok başörtülü kadın olduğunu bilmekle beraber bu noktada yine de sadece şahsi fikirlerimi beyan edebilirim. Dileyen beğenir dileyen karşı fikirle tutumunu dile getirebilir.

Zulmü ve kuvveti destekleyen, kendinden olmayana yaşam hakkı tanımayan, nefret ve düşmanlığı savunan, akli öncelemeyen, saltanata kan vermekten başka pratiği olmayan geleneksel İslamın değil; adaletli yönetimi arayan, çağının sorunlarına cevap verebilen, eşitlikçi yaşam biçimini benimseten çağdaş İslamın mensubu bir başörtülü kadın olarak; topluma ayar verme yetisini kendinde görüp, oturduğu yerden sürekli kadınlar hakkında ahkam kesen hacı, hoca, aydın ve bilumum toplum mühendisliğine soyunanlara diyeceğim şudur ki:

- Sokakta içtiğimiz sigara kadar aynı sokaklarda sırf giyim tarzı yüzünden kadınların dövülmesi de derdiniz olsun.
- Ramazan ayında oruç tutmadığımız günlerde dışarıda yemek yememizden rahatsız olduğunuz kadar, ülkenin çıkarından önce şahsi çıkarları için yemedikleri halt kalmayanlardan da rahatsız olunuz.
- Eteğimizin boyu, pantolonumuzun eni, örtümüzün rengini dert edindiğiniz kadar, okutulmayan, çocuk yaşta evlendirilen kızları, koca şiddeti görüp hakkını arayamayan, sokak ortasında öldürülen kadınları da dert ediniz.
- Emanetin kadına verilmemesini uyduruk hadislerinizle desteklemeye çalışarak başarılı kadınları kendinize sıkıntı ettiğiniz kadar, bu ülkede işlerin ehline değil akrabaya verilmesini şiar edinenleri de kendinize sıkıntı ediniz.
- Sokakta başımıza kötü bir şey geldiğinde olayın failinden çok saatin kaç olduğunu kafaya taktığınız kadar, gündüz saati Kuran kurslarında küçücük çocukları taciz eden hoca kılıkları da kafaya takınız.
- Attığımız kahkahadan rahatsız olduğunuz kadar, görevlerinden ihraç edilenlerin ailelerinin çaresiz feryatlarından da rahatsız olunuz.

Velhasıl biz başörtülü yahut örtüsüz kadınların giyim şekli ve sadece kendimizi ilgilendiren davranış biçimlerimizi dert edindiğiniz kadar, ahlaklı olmak ile ahlakçı olmak arasındaki farkı ayırt ettiğinizde toplumun çürümesine neden olan ahlakçılığınızı dert ediniz. Zira hepimizi dibe çeken bu ahlakçı tutumlarınızdır.

Yurttaş, mülteci, göçmen, sığınmacı, Suriyeli

Herkesin “yersiz yurtsuz” olduğu bugünkü koşullarda korkulan odur ki, işgücünün rekabeti ezilenlerin birliğinin önündeki en önemli engellerden biridir. İşgücü ne kadar ucuz ise ırkçılık o kadar yakındır.

EŞREF AVCI

Başlıktaki sıralamada sondan başa doğru gelindiğinde güvenlik zincirinin en sarsılmaz halkasında “yurttaş” kavramının yer aldığı görülür. Tabii tüm kavrayışlardaki

Egemen sınıflar nihai olarak yasaları kendi çıkarları için çıkarırlar. Her yasa egemen sınıfa doğru bükülür. “Yurttaş” yasanın nedeni değil sonucudur! Onu bu sonuca bağlayan ise sömürü ağı içerisindeki konumudur.

yanılsama burada da işler vaziyettedir. Ulus devletin alametifarikası olan “yurttaş” görünür güvenlik halkasının soyut hukuki güvencesidir. Bu durum ulus devlet “çatısı” altında yaşayan hemen her toplumsal grubun güvencesiz bir durumda olduğunu resmeder.

Ulus devlet tanımı/niteliği itibarıyla sıkıntılı olsa da, burjuvazinin ihtiyaçlarına göre yaklaşık iki

yüz yıldır egemen sınıflara hizmet etmiştir/etmektedir. Ulus devletin “yurttaş” ile olan bağı öncelikle soyut hukuki bir statüdür. Hukuksal olarak ulus devlete bağlanan “yurttaş” çeşitli yasal sorumluluk aparatları ile mevcut ulus devletin biricik parametresi olur. “Yurttaş”; ulusun temel kodu haline gelir. Verili yasal sorumluluk halinin “yurttaş” tarafından zorunlu kabulü, diğerleri ile arasında niteliksel ayrımları da ortaya çıkarır.

Diğerleri bu anlamda bir statü sorunu ile karşı karşıya kalır. Bir tarafta yasal sorumluluk bağı zorunlu olarak kabul etmiş “yurttaş”, diğer tarafta bu yasal sorumluluk bağlarından kademeli olarak eksik bırakılmış mülteci, göçmen, sığınmacı ve son olarak Suriyeli.

Egemen sınıflar nihai olarak yasaları kendi çıkarları için çıkarırlar. Her yasa egemen sınıfa doğru bükülür. “Yurttaş” yasanın nedeni değil sonucudur! Onu bu sonuca bağlayan ise sömürü ağı içerisindeki konumudur. Ulus devlet burjuvazinin kendi çöplüğüdür, burada işlevsel olan hangi grubun ne şekilde sömürü ağının içerisinde yer edeceğidir. Ucuz işgücü temel göstergedir, bu göster-

gede yer alanlar statü sorunu ile direkt ilgili hale gelirler.

Bir toplumsal grubun ucuz işgücü ile olan organik bağı onu “yurttaş”tan olabildiğince uzağa demirler. İşgücünün

ucuzluğu ile “yurttaşlık” bu anlamda ters orantılı olarak gelişir.

Bugünkü dünya neredeyse tümüyle işgücünün güvencesizliği, pazarlık gücünün dibe vurduğu, sa-

vaşların, yoksulluğun, yoksunluğun, yıkımın, tavan yaptığı genel bir güvensizlik ikliminde seyrediyor. Böylesi bir iklimde ulus devletlerin sınırları aşılırken “yurttaş” kavramının içeriği boş bir gösteren haline geliyor. Devletlerin yaratmış olduğu zorunlu göçlerden, ulus devletlerin içerisinde bulunduğu kriz hallerine, iklim krizlerinden işgücünü satamama kaynaklı milyonlarca insan göç yollarında daha güvenli olabileceği ihtimaliyle daha güvenli gördükleri ulus devletlere göçmeye zorlanmaktadır. Göç yollarında eğer şansları yaver giderse ve ölmezler ise “yurttaşlık” statülerini arkalarında bırakarak egemen sınıfların statüsüz ağlarına takılacaklardır/takılmaktadırlar.

Toplumsal sorunların siyasal momentlerinin aşındığı, siyaset yapma olanaklarının dip yaptığı günümüz kapitalist dünyasının bir yanda ucuz işgücü ile hemhal olması ve diğer yanda küresel hale gelen sistemsel krizin bütün ulus devletleri içine aldığı bir hale dönüşmesi arasındaki çelişkinin adıdır; göçmenlik!

Bu anlamda günümüz “yurttaşı” statüsüz hale getirilmiştir. Buradaki temel önerme; “yurttaşın” kapitalizmin küresel krizi ile birlikte ve Deleuze’ün tam da yerinde deyimiyle “yersiz yurtsuz” hale gelmiş olmasıdır. Kendi ulus devleti içerisinde dahi işgücünü satabilmenin kaygısı ile “yersiz ve yurtsuzlaşmıştır”. Ulus devletin güvenli statüsünden güvencesiz statüsüne doğru atılan her adım pratik olarak kendi ulus devletine dışarıdan “misafir” olan her göçmen işgücü ile rekabetinin artmasının koşuludur da. Egemen sınıf bu fırsatı ırkçılığı güncelleyerek kullanmaktadır. Ulus devletin sınır hali zorunlu olarak ırkçı terminolojinin türediği zemindir de.

Aslında ırkçılık bir anlamıyla işgücü rekabetinin dolaysız sonuçlarından biri haline getirilmiş bulunmaktadır. Göçmenliğin bu ülkedeki pozisyonu, konu Suriyeliler bağlamında tartışıldığında daha bir görünür olmaktadır. Suriye ulus devletinin çoklu emperyal haydutlarla parçalanması sonucu ortaya çıkan ve AKP’nin katkı sunduğu ve hem de bu durumdan fazlasıyla istifade ettiği milyonlarca Suriyeli sığınmacı, krizin derinleşmesiyle birlikte ırkçılığın boş göstereni olarak doldurulmuştur.

2011’den bu yana artan oranda Suriyeli sığınmacının toplumsal yaşamda görünür olmaya başlaması ve eşzamanlı olarak, “Suriyeliliğin” tarihsel Arap karşıtı söylemin günümüz somut göstergesi haline gelmesi tesadüfi değil, bizatihi egemen sınıfların çabalarının somut sonucudur. Suriyelilerin güvencesiz bir biçimde toplumsal hayatın içerisinde yer etmesi ile birlikte tekil suçların bütün Suriyelileri kapsayacak biçimde genişletilmesi, “yurttaşın” günlük hayatta işlediği suçlar ile kıyaslandığında istatistiksel olarak makul görülebilecek bir seviyede olmasına karşın, “Suriyelilik” varlığı itibariyle, “yurttaşın” kendine hak gördüğünü suç dahi olsa, yapmaya hakkı olmayacağı bir durumu anlatır.

Ulus devletin “yurttaşı” için suç, hukuk ile kurulabilen

bir bağ iken “Suriyelilik” bu bağın söz konusu edilemeyeceğini gösterir, dolayısıyla bu bağı imkânsız kılan linç olgusu devreye sokulur. Bu aslında egemen sınıfların norm dışına ittiği bütün toplumsal gruplarla olan mücadele yöntemidir. Hangi toplumsal grup sorun haline gelmişse/ getirilmişse, o grubun “yurttaşlık” hakkı askıya alınma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Burada “Suriyelilik” ile “yurttaşlığın” hukuki bir bağı söz konusu değildir. Birincisi hukuk zincirinin içerisine sokulmadan toplumsal normlara tehdit olarak gösterilirken ikincisi; toplumsal normun dolaysız sonucu olduğu için kendisini meşru bir biçimde normun kendisi dışında oluşturulamayacağına direnmektedir. Bu negatif direnç sınıfsal zeminin tahrip edici nedenidir de.

“Yurttaş” ile “Suriyelilik” arasındaki ilişkisizlik hali, şiddeti ilişkinin kurucu momenti olarak ortaya çıkarır. Şiddetin bu tür durumlarda, devletin kurumsal varlığı üzerinden üretilmediği/uygulanmadığı, toplumun bazı kesimlerinin bunu devlet adına üstlenmesi, sınıfsal momentin ciddi şekilde zaafa uğradığının da göstergesidir. Bunu “toplumsal yarıma” olarak değil, aksine ezilen sınıfların bölünmesi olarak okumak gerekir. Kendi yoksulluğunun, ezilmişliğinin, çaresizliğinin egemen sınıfların maddi ve manevi çıkarlarının dolaysız sonucu olduğunu görmemek/görememek kendisinin de potansiyel Suriyeli olduğunu görmemek/görememektir.

Herkesin “yersiz yurtsuz” olduğu bugünkü koşullarda korkulan odur ki, işgücünün rekabeti ezilenlerin birliğinin önündeki en önemli engellerden biridir. İşgücü ne kadar ucuz ise ırkçılık o kadar yakındır.

Üç tarz-ı Alevilik

Alevilerin bugün kendi içlerinde yürüttükleri tartışmaların başlangıcı daha çok 1950'ler ve özellikle de 1960'ların sonundan itibaren hızlanan siyasi değişim ve dönüşümle yakından alakalıdır.

YALÇIN ÇAKMAK

Yunanlı yazar Nikos Kazancakis'in İncil'deki İsa anlatısını ters yüz ederek kaleme aldığı Günaha Son Çağrı romanını yazarın meraklısı birçok okur yakından bilir (roman, İsa'yı canlandıran Willem Dafoe'nin başarılı oyunculuğuyla The Last Temptation of Christ başlığıyla sinemaya da uyarlanmıştır). Burada romanın uzun uzadıya bir izahına girişmekten ziyade sadece birkaç örnekle yetineceğim.

İncil'deki anlatıya göre İsa'yı başkâhinlere ihbar ederek çarmıha gerilmesine neden olan kişi havarilerinden Yahuda İskariot, namı diğer Judas'tır (Bkz. Matta, 26: 14-15; Markos, 14: 10-11; Luka, 22:3-6). Sonrasındaysa İsa Gulgota (Kafatası) Tepesi'ne götürülerek, gerildiği çarmıhta can verir.

Kazancakis'in eserinde bu anlatı tamamen farklı bir şekilde kaleme alınır. Mealen devam edersek; İsa, tanrı tarafından şahsına yüklenen misyon gereği çarmıhta ölmeyi bizzat istemekte ve bunun için de Hıristiyanlık'ta "hain" olarak yaftalanan Yahuda'ya kendisini ihbar etmesi için "**yalvarmaktadır**". Devamındaysa, çarmıhta gerili durduğu esnada melek donuna girmiş şeytan tarafından kandırılarak buradan indirilir ve yaşlanıncaya kadar ömür süreceği Kudüs'e gelir. Böylece bundan sonraki yaşamında da iki eşi ve bunlardan da birçok çocuğu olur...

Uzun yıllardan sonra bir gün havarileri onu ziyarete gelecektir. İsa bunlar arasında en çok da Yahuda'yı gördüğü için sevinir. Fakat Yahuda İsa gibi sevinçli değildir. Derken İsa'ya hitaben bağırmaya başlar: "**Hain!... 'Beni ele ver, ele ver beni. Çarmıha gerilmem, sonra da dirilmem gerek, ancak o şekilde dünyayı kurtarabiliriz' diye yalvardın ama kendin o çarmıhtan kaçıp gittin!... Korkak, kaçak, hain!**" Bu sözler diğer havariler tarafından da tekrarlanır: "**Korkak, kaçak, hain!**" Yaşanan ve söylenenler İsa'yı derinden etkilemiş ve sonunda o da hain, kaçak ve korkağın biri olduğuna kanaat getirmiştir.

Ama olan olmuş, geçmiş de geri getirilemezdir artık...

Derken İsa derin bir acıyla uyanır. Aslında bütün bu yaşananlar çarmıhta geriliyken gördüğü bir düştten ibarettir. Bu nedenle yaşadığı onca acıya rağmen bir korkak, kaçak ve hain olmadığı için vücudunu büyük bir sevinç kaplar. Evet, başarmıştır ve Kazancakis'in tabiriyle **“her şey başlamıştı.”**

Kazancakis'in bu son cümlesi bir bitişten ziyade başlangıca işaretler. Zira tam da bundan sonra İsa ve adı etrafındaki kültün inşasına başlanılır. Zaten İsa'nın yaşamına dair bütün bu anlatılar da ölümü sonrasında kaleme alınmamış mıydı!

Kazancakis romanındaki bu kurguyla aslında şunun mesajını verir: **İsa'nın misyonu çarmıhta gerilerek ölmesidir!** Zaten ötesi de düşünülemez. Çünkü Hıristiyanlık inancı **“insanlığın kefareti”** ve **“çoban”** kavramsallaştırması üzerinden İsa'ya bu rolü biçmiş, daha doğrusu bu anlatı üzerinden günümüze değin gelmiştir. Tıpkı Tevat'taki **Kefaret Günü** (Yom Kippur) uygulamasındaki (Levililer, 16: 20-22), İsraililerin tüm günahlarının bir keçiye yüklenerek kefareti karşılığında çöle gönderilmesi gibi.

Tabii ne İsa'nın tarihte gerçekten yaşayıp-yaşamadığı ne

de çarmıhta gerilerek ölüp-ölmediği tartışmalarına hiç girmiyorum. Bu, olayı daha çetrefilli bir hale sokuyor. Önemli olan da bu değil zaten. Esas mesele, milyarlarca Hıristiyan'ın İsa karakteri üzerinden oluşturduğu ve yine kendilerinin inandığı bir ortak bellek ve inanca sahip olmalarıdır. Onu çekip alırsanız, Hıristiyanlıkta büyük bir değer kaybı ya da belki Hıristiyanlığın kendisi de kalmaz! **Kalır mı yoksa?** Şimdilik bu sorudan hareketle Alevilik ve Hz. Ali konusuna bir geçiş yapabiliriz. Tabii okuyucu diğer konuya geçerken şu realiteyi özellikle göz ardı etmemeli: Bütün din ve inançlarda merkezi sembolik figürler üzerinden gerçekleştirilen mitik bir kurgu vardır. Bu nedenle gerçek tarih de mitolojiye transfer edilir!

ALİ, UTANÇ VE SAHIPLLENME

Evet, Ali! Kimileri onu tanrı, tanrının yeryüzündeki tecessümü, kutsal ruh, velayet mührü; kimileriye sadece Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, kızı Fatma'nın eşi, torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'in babası, ehl-i beytin bir mensubu ve son halife olarak görüyor. Kısa tuttuğumuz bu liste daha da uzatılabilir...

Bu bakımdan Ali'nin kendisi kadar çocuklarıyla birlikte maruz kaldıkları ecelsiz ölümleri de dikkat çekicidir. Kendi Kûfe Cami'sinde hançerlenirken, büyük oğlu Hasan eşi tarafından zehirlenmiş ve diğer oğlu Hüseyin de aile efradıyla Kerbelâda hazin bir şekilde öldürülmüştür. Bütün bu dramlar da Ali ve ailesi etrafında yüzyıllarca oluşturulan anlatıların (özellikle Ali ve Hz. Hüseyin'den ötürü Kerbela) önemli birer kült haline gelmesine vesile olmuştur. Ki bu ölümlerin kendisinden de ya doğrudan ya da dolaylı olarak Muaviye ve oğlu Yezid sorumludur.

Yaşanan acılara karşı alınan pozisyon, Muaviye ve hanedanlığını kabul ettikleri için **Sünni**, Ali ve aile efradının hakkını savundukları için de **Şia/Şii** olarak adlandırılan, İslam tarihindeki ilk büyük kırılmayı yaratmıştır. Tabii

bu Sünnilerin, Ali ve çocuklarının öldürülmesini tasvip ettikleri anlamına gelmiyor. Yaşanan bu ayrışmada İslam'ı kendi tekellerinde gören Arap milliyetçiliğine karşı geliştirilen reflekslerin de büyük payı olur. Bu da ilk defa, başını mevalinin çektiği -ekseriyeti de İranlılardan oluşan, İslam öncesi kadim İran inançlarına vurgu ve geri dönüşü savunan “Şuubiye” isimli bir hareketi doğurmuştur.

Hüseyin ve aile efradının ölümüne neden olan hadisenin geri planında bir şey daha vardır: Kûfelilerin ihaneti! Üstelik sadece Hüseyin'e de değil babasına da bunu yapmışlardır. Öyle bir ihanet ki günümüzde dahi hâlâ mâh-ı Muharrem'de Şiilerin bilinçaltına kazınmış bir travmayla tezahür ediyor: Hüseyin ve ailesini yarı yolda bırakmanın verdiği utançla kendilerine zarar verme! Şiilerce doğrudan böyle adlandırılmasa da çektirdikleri acıyı motive eden etkenler arasında söz konusu ihanetin rolü de vardır. Bu durumla, yukarıda ifade edildiği gibi, İsa'nın ödediği kefarete ya da Yahudilerin “günah keçisi” inancı arasında bir analogi kurabiliriz: “Hz. Hüseyin Şiiler adına kefarete ödemiştir!”

İrvin Cemil Schick, “Hz. Ali ve Devası Levhaları” makalesinden

Bu nedenle özellikle de Ali ve oğlu Hüseyin etrafında inşa edilen kültün –ki başını da Şia ve batını “gulât-ı Şia” çeker- bu denli dallanıp budaklanması üzerinde zikredilen hadiselerin büyük bir etkisi olacaktır. Özellikle bizzat Şiiliğin kendi içindeki bu ayrışmanın Ali ve adı etrafındaki inançsal anlatıları çeşitlendirdiği görülür. Tabii burada anlatılar üzerinden inşa edilen propagandalara muhatap toplumsal kesimlerin bahse konu bu anlatıları kendi gerçeklerine nasıl uyarlayıp, tevarüs bıraktıkları da önemlidir. Bu da Ali ve Kerbela kültlerini giderek zenginleştirip, çeşitlendiren bir unsur olacaktır. İşte tam da bu noktada bahis konusu yapılan bu kültürlerin her bir toplulukça nasıl absorbe edilip, sahiplendiği çok önemlidir. Çünkü hiçbir topluluk bir anda kuru bir propaganda ile inancını değiştirmez. Bunun için propagandanın mahiyeti kadar, buna maruz kalan toplulukların da sosyal ve psikolojik olarak buna ne kadar hazır oldukları önemlidir. Bu bakımdan özellikle İslam’ın yükselişiyle paralel Ortadoğu ve Orta Asya steplerine kadar yayılan Arap milliyetçiliğine duyulan tepkiler, karşılık olarak Ali ve ehl-i beyt odaklı bir İslam inancının gelişimine imkân sunacaktır. Yerel motifli bu İslam öncesi ve dışı inançların yeni İslam inancıyla hemhâl olması sonucunda da ortaya yeni dini yorumlar çıkmıştır. Zaman içerisinde İslami renk bu inançların görünürdeki baskın unsuru olsa da geri planda hâlâ yerel inançlar mahallî düzeyde belirginliğini koruyacaktır.

Anadolu ve Alevilik bağlamında konuşursak, 19’uncu yüzyılın ikinci yarısındaki Kızılbaş-Alevilik içi tartışmalara kadar bu harmoni muhafaza edilmiş ve esas itibarıyla da geleneksel Aleviliğin 1950’lerde kentlere arzı endamıyla farklı bir hüviyete bürünmeye başlamıştır. İşte Alevilerin bugün kendi içlerinde yürüttükleri tartışmaların başlangıcı da daha çok 1950’ler ve özellikle de 1960’ların sonundan itibaren hızlanan siyasi değişim ve dönüşümle yakından alakalıdır.

BAHÇE SİZİNSE, GÜL KİMDENDİR?

Cumhurbaşkanı Erdoğan, başbakan sıfatı ile yaptığı bir konuşmasında İmam Şafii'den ilhamla (Ali'yi sevenlere Şii diyorlarsa, ben de oldum Şii) şunları dile getirmişti: **“Eğer Alevilik Hz. Ali'yi sevmekse, ben dört dörtlük bir Aleviyim.** Çünkü Hz. Ali efendimizi çok seviyorum. Sevgililer sevgilisinin damadı. Dördüncü halife. Cengaver. Ben onu nasıl sevmem. O nasıl yaşıyorsa ben de onun gibi yaşama-ya gayret ediyorum. Ama Aleviyim diye ortaya çıkıp Hz. Ali'nin yaşam şeklinden uzak olanlara söyleyecek hiçbir şeyim yok.”

Cumhurbaşkanının dile getirdikleri bugün Aleviler içinde bir kesim tarafından aynen kabul edilip, ‘Alevilik nedir?’ sorusuna cevap olarak sunulmakta. Dolayısıyla Erdoğan'ın söz konusu manada Alevi olmasında hiçbir beis yok! Evet, Ali, Hz. Muhammed'in damadı, dördüncü halife, Allah'ın aslanı (Haydar) adıyla bir cengâver ve dini yaşamıyla da örnek bir karakter. Zikredilen Aleviler de bundan ötürü merkezlerine Ali'nin tüm bu kimliklerini alıp bir Alevi tanımı yapmakta ve bunun dışındaki tüm açıklamaları “tekelci” bir anlayışla reddetmektedir.

Söz konusu durum Ali'nin örnek karakteri üzerinden ön plana gelen dini hususlardaki hassasiyetine de bir gönderme taşıyor. Tabii bunda son dönemlerde Aleviler içindeki İran ve Şii hareketliliğin Alevi dedelerini İran'a götürülerek “gezdirmesinin” düşük de olsa bir payı yok değil. Bu doğrultudaki diğer bir kesime göreyse “kılınmış namazları, alınmış abdestleri” söz konusu olmayıp, namaz ve oruç gibi İslam'ın şartları da yerine getirilmektedir. Bunlar da daha çok ya Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi baskıların yoğun olarak yaşandığı yerlerde ikamet edenler ya da çeşitli diyaloglar sonucu Sünni İslam'a entegre olanlardır (örneğin yatılı okullarda okuyanlar, cemaatlerle ilişkiye geçenler ve Sünniler arasında azınlık durumuna düşenler gibi). Tabii çeşitli tasavvufi etkileşimler sonucu, az da olsa değişim ve dönüşüm yaşayanlar da var.

Diğer bir kesim ise –ki bunlar genel Alevi nüfusu içerisinde büyük bir çoğunluktur- Hz. Ali'nin inanç içerisindeki yerini reddetmeden, Hak-Muhammed-Ali ilkesini temel alarak inancını yaşayan Alevilerden oluşur. Bu grup hem daha seküler bir dünya görüşüne sahip hem de geleneksel Aleviliği modern dünya içerisinde dizayn etmeye çalışmaktadır. Yukarıda bahsedilen ilk kesim Alevilerden farklı olarak, Sünni İslam'ın şartlarına da pek riayet etmezler. Söz konusu durum daha çok kendi inanç ve geleneklerinden devralınan mirasa dayanır ki, o da İslam'ın özünü bizzat kendilerinin temsil ettiğine yönelik paylaştıkları inançlarından kaynaklanır. Durum böyle olunca da Sünniliğin İslam tezahürleri “yanlış”, referans gösterdiği Kur'an gibi kaynaklar da “tahrif” edilmiş olarak görülür.

Bahse konu miras yerel özgüllükler taşımakla birlikte (yol bir sürekin bir) Sünniliğin zihniyet dünyası ve pratiklerine sergilenen karşıtlık bağlamında ortaklaşır. Yani bir kere “namazları kılınmış, oruçları da tutulmuştur.” Bundan ötürü camiye gidilmez, Ramazan orucu da tutulmaz. Bunlar da daha çok Hz. Ali'nin camide öldürüldüğü ve Kur'an'ın tahrif edildiği ileri sürülerek gerekçelendirilir.

Söz konusu kesimin önemli bir diğer özelliği de inanç içerisindeki mitik ve menkıbevi anlatıların en had safhada olmasıdır. Zira kitabi Sünni geleneğin dile getirdiği “Tanrı, Muhammed, Ali” anlatısı ve bu unsurlara yüklenen anlamlar da farklılık gösterir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifade ettiği gibi inançlarını “sadece Ali'yi sevmeye” indirgemezler. Evliya ve ocak kültürü diğer Alevilere nazaran daha güçlü olduğu için lokal unsurlara yapılan referanslar da kuvvetlidir. Mezkûr durum da ister istemez grup içi Alevilerle ortak paydaların etrafında birleşmelerinin yanı sıra gündelik yaşamda mahalli inançlarını ön plana getirmelerine olanak sunar. İşte Aleviliğin çeşitliliği de esas itibarıyla burada saklıdır. O nedenle bu yerel çeşitliliğe halel getirilmesi doğrudan Aleviliğin

kendisine yapılan bir müdahale olarak algılanır. Hakeza bütün bu çeşitliliklerin yok sayılıp, tek bir potada eritilerek birleştirilmesi de bir o kadar tepki uyandıracaktır. Burada birleştirmeye duyulan tepkiden kasıt; hak talepleri ekseninde örgütlü ve de merkezi bir Alevi hareketinden ziyade, Aleviliğin doğrudan kendileri dışındakilerce tanımlanması ve gerek içeriden gerekse dışarıdan olmak üzere, söz konusu inançsal çeşitliliğin tek bir merkezden kontrolüne soyunulmasıdır. Ama tek bir şartla: Ali'siz ve İslam dışı Aleviliğin düşünülmemeyeceği!

Alevilik içerisinde “kategorize” edebileceğimiz bir diğer kesim de inancı daha sol, milliyetçi ve Marksist teoriden okuyanlardır. Bu zümrenin esas itibarıyla yer yer bir önceki kesimle örtüştükleri hususlar yok değildir. Fakat “Hz. Ali ve İslam” konusundaki okumalar iki kesim arasında büyük bir yarıma yaratmaktadır. Söz konusu kesim içinde Aleviliği, Ali'yi uzak tutarak sosyal ve sınıfsal temeli üzerinden okuyanlar olduğu gibi, bununla ilişkili olarak, İslam dışılığı üzerinden izaha kalkışanlar da söz konusudur. Hatta bu İslam dışılık hususundaki Marksist okumanın, son dönemlerde Kürt milliyetçiliği eksenli geliştirilen Alevilik izahları ve kısmi olarak da bazı Türk milliyetçilerinin Şamanizm merkezli İslam karşıtı refleksleriyle uyduğu söylenebilir. Meseleye Kürt milliyetçiliği üzerinden yaklaşan Alevilerin, yıllardan beridir Türk milliyetçiliğince Alevilik üzerinde gerçekleştirilen tahribatlara yönelik haklı eleştirileri söz konusu olsa da nihayetinde bu kesimin de Aleviliği sadece Ortadoğu merkezli inançlarla (Zerdüştlük, Maniheizm, Ezidilik gibi) izaha kalkışması tartışmaya açıktır. Çünkü Türk milliyetçiliği gibi bunlar da “özcülükle” maluldür. Bahse konu zümrenin zihinsel ve toplumsal dayanakları da dönemin Türk milliyetçilerince İslam'ın Kürt bilincinin karartılmasında kullanılmasına duyulan tepki ve kahir ekseriyetinin özellikle sol ve Marksist bir gelenekten gelmesine dayanır. Burada Cumhuriyet dönemi Alevi katliamlarında (Dersim, Maraş, Çorum, Sivas) Türk milliyetçiliğinin İslami

referansları yoğun bir şekilde kullanmasının etkisi de söz konusudur. Dolayısıyla “siz Müslüman değil, kâfir, dinsiz ve rafizi Kızılbaşsınız” diyerek her defasında tepelerine kakılan Aleviler “evet değiliz” diyerek başlarını kaldırmıştır!

Ali ve İslam karşıtlığını elbette ki sadece söz konusu saiklerden ibaret görmüyorum. Ama bu Alevi gençlerin 1960’ların sonlarından itibaren sol ile olan tanışıklıklarıyla şekillenen Marksist sermayeleri, şimdilerde daha çok Aleviliğin İslam dışılığı ve önceliği hususundaki araştırmalara vakfedilmiş bulunmakta. Böyle olunca da “Ali’siz Aleviliğe” paralel “İslam dışı bir Alevilik” izahı da ortaya çıkıyor. Hatta bir dedenin ifadesiyle “**zamanında bizi toplumda dışlayan, döven devrimci çocuklar şimdi derneklerimize yönetici oldu**” yönlü sitemlerini de yeri gelmişken paylaşayım. Bunda, devrimci solun ricatıyla Aleviliğin toplumsal örgütlenmesi içine doğru bir kaymanın etkisi de var. Örneğin Dersim gibi bazı yerlerde bölgesel kimlikle adapte, sol ve Kürtlük karşıtı bir Aleviliğin ön plana geldiğini görüyoruz. Ama buradaki esas ironi, “Dersimlilik” adına bu eleştiriyi dile getirenlerin de çoğunlukla sol ve Kürt tandanslı bir siyasi geçmişe sahip olmalarıdır! Bunun da daha çok Orhan Gazi Ertekin’in de dile getirdiği gibi “kendi yaralarına âşık yaşayan” tarihsel bir travmanın üzerine kurulu “biz bize benzerizci” bir yanı söz konusudur.

Yaşanan tüm bu gelişmeler de “Ali’siz ve İslam dışı Alevilik” savunucularına dair güçlü ve de ağır eleştirilerin yöneltmesine neden olmakta. Hatta bir önceki yazıda da (1) ifade ettiğim gibi tarafların birbirlerine yönelttikleri bu eleştiriler arasında nefret suçu boyutuna varan vahim birçok örnek de yer alıyor. Bu nedenledir ki söz konusu kesim mensupları bugün “**pirincin içindeki beyaz taşlar**” olarak nitelendirilip, dışlanmakta. Böyle olunca da sosyalist bir geçmişe sahip bu Alevilerin zamanında inancı din olarak reddetmelerine duyulan öfke, bugün de

Aleviliği yolundan “saptırmaya” çalışıklarına yönelik diğ-
er türlü bir eleştiriyile okların hedefi haline gelmelerine

Buradaki esas problem de daha çok; Ali’siz Aleviliği savunan sosyalist cenahın tarihsel Ali’yi ön plana getirerek reel karakterine sundukları eleştirileriyle, Ali’yi mitolojik yönüyle inançlarına merkez edinen Alevilerin hassasiyetlerini göz ardı etmelerinden kaynaklanıyor.

neden oluyor. Buradaki esas problem de daha çok; Ali’siz Aleviliği savunan sosyalist cenahın tarihsel Ali’yi ön plana getirerek reel karakterine sundukları eleştirileriyle, Ali’yi mitolojik yönüyle inançlarına merkez edinen Alevilerin hassasiyetlerini göz ardı etmelerinden kaynaklanıyor. Bunun da bütün dinlerdeki mitolojik unsurları çıkardığımızda yersiz bir eleştiri olduğu anlaşılacaktır.

Sonuç olarak, özellikle de “yetmiş iki millete aynı nazarla baktığını” ifade eden bir inancın kendi içinde böylesine dışlayıcı bir üsluba başvurması izaha muhtaçtır! Bu nedenle yukarıda ana hatlarıyla ele aldığımız Alevilikteki üç damarın da durdukları yer itibarıyla monolitik bir Alevilik anlayışını dayatmaları ne doğru ne de nihai keredede sonuç alıcı bir durumdur. Çünkü hiçbir din ve inanç yoktur ki kendi içinde birbirinden farklı yorumları barındırmasın!

(1) <https://www.artigercek.com/haberler/alevilerin-elindeki-kilic-donup-kendilerini-mi-vuruyor?>

‘Müslümanlık Sözleşmesi’, Öcalan ve ‘toplumsal sözleşme’

“Müslümanlık/Türklük Sözleşmesi”ni bilebildiğince ve olabildiğince ihlale yatkın siyasi/ideolojik tavırla toplumsal muhalefet içinde yer almaya özenen biri olarak, Öcalan’ın hem 2013 hem de 2019’da vurguladığı ‘İslam bayrağı altında, kardeşlik ve dayanışma hukuku ile örülü’ tarihsel/toplumsal ortaklığı –devlete makul aklı telkin etmek üzere– hatırlatışında beni rahatsız eden şeyler olmalı; ne?

HALÛK SUNAT

Abdullah Öcalan'ın avukatları, 7 Ağustos 2019'da Öcalan'la gerçekleştirdikleri görüşmenin notlarını Mezopotamya Ajansı ile paylaştılar. Türkiye'nin Kuzey Suriye'ye yönelik müdahale heves ve iştahını, "Türk-Kürt savaşı olarak bir tuzak kurul[ması]"na bağlayan Öcalan'ın, devletin söz konusu tuzağa düşmemesi gerektiğinin, çözümün savaş ve çatışma ile olamayacağını, makul bir devlet aklına ihtiyaç olduğunun altını çizdiğini; ve, "Türk-Kürt kardeşliği denildiği halde bin yıllık Türk-Kürt kardeşliğinin hiçbir gereğinin de yapılmadığını" vurguladığını öğrendik avukatların paylaşımından. Demek, Kürt siyasi hareketinin önderi, devleti, bir yandan makul akla, diğer yandan da "Türk-Kürt kardeşliği"nin gereğini yapmaya davet etmekteydi. Zira, anılan kardeşliğin tarihsel kökleri ve dayanakları vardı. Misak-ı Milli Türk-Kürt birlikteliğinin bir yansımasıydı, Kürtler olmasaydı Türkiye diye bir yerin olması mümkün değildi, Malazgirt Savaşı'nı Türklere kazandıranlar Kürtlerdi, 1921 Anayasası da anılan kardeşliği teslim etmekteydi, vs. Avukatları, nihai olarak şunu naklediyordu: "[Öcalan,] bu çerçevede, 'Olağanüstü çabayla devlet aklını çözümlenmeye çalışıyorum, Kürtlere yer açmaya çalışıyorum. Bir haftada çatışma durumunu/ihtimalini ortadan kaldırıyorum. Önüm açılsın bir haftada çözecek gücü yaratabilirim. Çözüm için hazır olduğumu söylemişim. Devlet de devlet aklının gereğini yapmalı. Kendime çok net güveniyorum, bunu bir tek ben çözüp engelleyebilirim' demiştir".

Daha önce benzer vurgulara Öcalan'ın 21 Mart 2013'te Diyarbakır'da Newroz münasebetiyle okunan mektubuyla da tanık olmuştuk. Orada da, Öcalan, "Türk halkı"na seslenirken, "Bugün kadim Anadolu'yu Türkiye olarak yaşayan Türk halkı bilmeli ki, Kürtlerle bin yıla yakın İslam bayrağı altındaki ortak yaşamları kardeşlik ve dayanışma hukukuna dayanmaktadır" ifadesiyle devletle hangi tarihsel uzlaşma zemininde yol alma imkânı olduğunu hatırlatmaktaydı: 'İslam bayrağı' altında bin yıllık kardeşlik ve dayanışma hukuku ile örülü ortak yaşam! Ekliyordu:

“Çanakkale’de omuz omuza şehit düşen Türkler ve Kürtler, Kurtuluş Savaşı’nı birlikte yapmışlar, 1920 Meclisi’ni

Kürt siyasi hareketi, ‘Türklük Sözleşmesi’ne dahil olanları önemli ölçüde ‘Türklük krizi’ne sokmuşken (ya da, o ehliyetle yol alırken), “ben”in (‘benden başkası olmaz’ın) altının bu denli ısrarla çizilmesi, hareketin sivil/toplumsal boyutunu itibarsızlaştırır mı?

birlikte açmışlardır”. Yakın tarihte “Misak-ı Milli çerçevesinde [birlikte gerçekleştirdikleri] Milli Kurtuluş Savaşı’nın daha güncel, karmaşık ve derinleşmiş bir türevini yaşa[yan]”, geçmişleri ortak olan Türkler ve Kürtlerin geleceklerini de birlikte kurmaları gerekmektedir. Herkesin özgür, eşit ve kardeşçe yaşayacağı çağdaş demokratik düzen ancak böylesi bir ortaklaşma ile mümkündür.

“Müslümanlık/Türklük Sözleşmesi”ni bilebildiğince ve olabildiğince ihlale yatkın siyasi/ideolojik tavırla toplumsal muhalefet içinde yer almaya özenen biri olarak, Öcalan’ın hem 2013 hem de 2019’da vurguladığı ‘İslam bayrağı altında, kardeşlik ve dayanışma hukuku ile örülü tarihsel/toplumsal ortaklığı —devlete makul aklı telkin etmek üzere— hatırlatışında beni rahatsız eden şeyler olmalı; ne? Çok şey; ama her şeyden önce, “kapitalist modernite”nin —nasibimize düşen ölçüleri dahilinde— eseri olan bugünü ıslah ve ihya edip “demokratik modernite”ye yol alması arzulanan toplum, bin yıla dayandığı söylenen ‘İslam’ bayrağı altında yaşanan kardeşlikten mi ilham alacaktır? Ortaklıklar olmuşsa, hangisi ne kadar İslam kardeşliği iştiyakı ile gerçekleşmiştir? Demokratik modernite ile kastedilen, demokrasi, özgürlük, eşitlik ve barışın inşa ettiği bir toplumsallıksa; gayri Müslimlere elbirliği ile yaşatılanlarla yüzleşilip hesaplaşılmadan İslam bayrağı altındaki kardeşliğe atıfla demokratik modernite nasıl inşa edilecektir? Kürt siyasi hareketi, ‘Türklük Sözleşmesi’ne dahil olanları önemli ölçüde ‘Türklük krizi’ne sokmuşken (ya da, o ehliyetle yol alırken), “ben”in (‘ben-

den başkası olmaz'ın) altının bu denli ısrarla çizilmesi, hareketin sivil/toplumsal boyutunu itibarsızlaştırır mı? Tarihteki ortaklıklar (yan yana gelişler) hükümran aklın (hükmetme iradesini elde tutmanın) eseri; bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt'ün yerinin Mahmut Esat Bozkurt'un biçtiği yer oluşu kurucu devlet maneviyatının marifeti ise, iyiden güzelden yana 'Devlet'e telkinde bulunmanın hükmü ya da hikmeti ne ola?

*

Barış Ünlü, Türklük Sözleşmesi / 'Oluşumu, İşleyişi ve Krizi' (1) isimli eserini, 'siyah' karşısında 'Beyaz Üzerine Düşünmek' faslı ile başlatır. 'Beyazlık Çalışmaları'nı önemli ölçüde etkileyen Charles W. Mills, The Racial Contract adlı kitabında, Beyaz olmak suretiyle yaşanan ayrıcalıkların temelinde beyazların kendi aralarında ('formel' ya da 'enformel') kurdukları mutabakatlar bütününün ("İrksal Sözleşme"nin) yattığını söyler. (Mills'in kavramsal olarak esinlendiği Carole Pateman'ın kitabının adı da The Sexual Contract'tır. Ünlü şöyle nakleder Pateman'ın bakış açısını: "Pateman'a göre, toplumsal sözleşmelerle kurulduğu söylenen modern sivil toplum aynı zamanda kadınların bedeni üzerinde erkeklere hak ve iktidar veren bir patriyarkal düzendir; bu anlamda toplumsal sözleşme sadece erkeklerin bir araya gelip 'imzaladığı' cinsel bir sözleşmedir". (2) Nihayetinde; bir aidiyetin (beyaz olmak ya da erkek) hegemonik baskınlığının (tahakkümün/ 'dominans'ın) nesnel (sınıfsal, vb.) belirleyenlerin de ötesinde, bilinç katından ziyade bilinçdışı derinlikte işleyen (bilgilerin ve bilgisizliklerin, ilgilerin ve ilgisizliklerin, duyguların ve duygusuzlukların, hegemonik olanın gölgesinde; farkında olunmaksızın, "suda balık misali" yaşanan) bir gerçeklik olduğunu teslim ederiz (bilvesile; makul akla çağrılan devletin başını çeke geldiği 'Müslümanlık/Türklük' sözleşmelerinin hangi derinlikte akmakta olduğunu da).

O minvalde Ünlü, 'Beyaz Üzerine Düşünmek' faslından sonra, 'Osmanlılık Sözleşmesi'nin kifayet etmediği (gayri Müslimlerin eşit muhataplar olarak alınmalarının —mutasavver bütünlük açısından— gayri kabili telif olduğu kabulünün öne çıktığı) noktadan itibaren inşa edilen 'Müslümanlık Sözleşmesi' ve onun kurucu harç olarak aktığı 'Türklük Sözleşmesi'ni ele alacaktır. Kısaca gözden geçirdiğimizde; çözülme ve yıkım sürecine girmiş Osmanlı'nın Batı'nın karşısında düştüğü zaafı (III. Selim'le başlasa da II. Mahmut döneminde yoğunluk kazanan) askeri, diplomatik, idari, hukuki, tedrisi, mali ve iktisadi alanlarda yaptığı "modernleşme ve merkezileşme" reformları ile telafiye soyunduğunu fark ederiz ilkin. Ünlü; II. Mahmut'un Osmanlı tebaası arasında din ve dil farkı gözetmeme, modern eşit vatandaş ve bir nebze laiklik eğilimini; Abdülmecit zamanında [1839] ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı ile Müslüman ve gayri Müslim milletlere devlet ve yasa önünde —askerlik, vergi, vbg.— eşitlik tanınmasını; Islahat Fermanı'nı (1856), Mithat Paşa başta olmak üzere Meşrutiyetçi Osmanlı aydın ve bürokratlarının baskısıyla Kanun-i Esasi'nin kabulünü (1876, I. Meşrutiyet) "Osmanlılık Sözleşmesi" dönemi (1839-1876) olarak adlandırabileceğimizi söyler. Lakin, "Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur" (Kanun-i Esasi, madde 8) denmiş ve ilk Osmanlı parlamentosunda gayri Müslimler geniş bir temsil imkânı bulmuşsa da Osmanlılık Sözleşmesi (19'uncu yy'nin ruhuyla mütenasip 'liberal' sözleşme) kalıcı bir 'toplumsal sözleşme' hüviyeti kazanamamış; 1860'larda ortaya çıkan "Yeni Osmanlı" temsilcilerinin (Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Namık Kemal gibi) fikriyatı dahilinde Müslümanlık Sözleşmesi'ne doğru yol alınmış ("Yeni Osmanlılar 19'uncu yüzyılda Batı'nın temsil ettiği düşünülen modernleşme, ilerleme ve hürriyet fikirlerini sahipleniyorlar fakat aynı zamanda bunlara İslami bir renk katıyorlar, kavramları İslamileştiriyorlar, İslam'a dayalı modern, meşruti bir monarşi ve düzen talep ediyorlardı" (3).), asıl vurgu Müslümanlığa olmakla birlikte yer yer "Türklük" de öne

çıkmaya başlamıştır.

‘Osmanlılık’ın elvermediği, giderek ‘Müslümanlık Sözleşmesi’ne yönelindiği müteakip sürece dair vurgularım da, —Öcalan’ın seçtiği tabirle— İslam bayrağı altındaki kardeşliğin müstakilen ve münhasıran belirleyici olmadığını; söz konusu kardeşliğin (o münasebetle ‘Kürtle kardeşliğin’ de), ancak, devletin mukavemet ve bekası adına tasarruf edildiğini bize açıklıkla gösterecektir. Anayasa’nın mimarı Mithat Paşa’nın sürgüne gönderilmesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın bahane edilerek meclisin kapatılıp anayasanın askıya alınması ile başlayan süreçtir söz konusu olan. Balkanlar ve Kafkaslar’da büyük toprak kayıpları ile Osmanlıcılığın iyiden iyiye gözden düştüğü, kaybedilen topraklardan Anadolu’ya Müslüman göçünün gerçekleştiği, Anadolu’da Hıristiyanlara karşı öfke ve hıncın biriktiği, Kürtlerin (de) binlerce yıldır yaşadıkları topraklarda Ermeni tehdidi algıladıkları, o algıyı devletin bekası adına tasarruf etmek (olası Rus saldırısına karşı düzenli ordu bulundurmak, Ermeni kalkışmalarını bastırmak ve ama Kürdistan’da muhtemel Kürt ayrılıkçılığını önlemek) üzere yaklaşık altmış alaydan mürekkep (sadece Sünni Kürtlerden oluşan —Alevilerin dışarıda tutulduğu) ‘Hamidiye Alayları’nın kurulduğu (1890), İslam bayrağı altındaki kardeşlikle 1895-1896 Ermeni katliamlarının gerçekleştirildiği (4), Meşrutiyet karşıtı ve İslamcı 31 Mart ayaklanması ile birlikte Adana’da (1909) yirmi binden fazla Ermeni’nin öldürüldüğü, ‘İttihat Terakki’ marifetiyle gerçekleştirilen —merkez-taşra Müslüman mutabakatının (ve Müslüman Kürt katılımının (5)) eseri— 1915 Ermeni Soykırımı’nın yaşandığı bir süreçtir bu – (6-7) . Nihayetinde, İttihatçı geleneğe yaslanıp İslami dille örülen, Türk olmayan Müslümanların ve elbet Kürt Müslüman kardeşliğinin yedeklendiği İstiklal Savaşı (8) ve 1923’te —Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte— sonlanan ‘Müslümanlık Sözleşmesi’ni (9) takiben “Türklük Sözleşmesi”ne geçiş! Mutlak “Türklük Sözleşmesi” dahilinde bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca yaşananlarsa herhalde Kürtler için harcıâlem malumat olmalı (10).

*

Toparlarsam; Őu kısacık tarih gezisi, bize, Osmanlı-Cumhuriyet hattında, ‘din’in/İslam’ın, doğrudan kurucu bir değer değil; hâkim sınıfın hâkimiyetini tesis ve muhafaza eden ‘devlet aygıtı’nın ihtiyacı toplumsal tâbiyet, sahiplenme, destek, rıza ve meşruiyetin tedarikçisi olduğunu gösterir. O anlamda, İslam, kendisini belli bir kimlikle (‘Müslümanlık-Türklük’) tanımlayan devletin; bir başka deyişle, devleti —hukuksal/ideolojik katta— ‘belli bir kimliğin’ değil, kimsenin devleti kılmak isteyenlere —örtük ya da açık— şiddetle mukabele edenlerin müttefiki olmuştur. Dolayısıyla; demokratik/sivil siyasi muhalefeti, itirazı, direnişini örgütleyen; demokratik bir cumhuriyetin ivmesini kurmaya çalışan Türkiye demokrasi güçlerinin ve Kürt siyasi hareketinin, ‘İslam bayrağı’ altında bir kardeşliğe/‘kardeşlik telkini’ne; gayri Müslimlere ve Kürtlere tarihsel maliyeti açık sözleşmelerin ‘ortak vatan’ talebi üzerinden yeniden menkıbeleştirilip meşrulaştırılmasına hiç ihtiyacı olmadığı açıktır. Dahası ve asıl önemlisi; toplumsal/tarihsel (ve bilinçdışı kökleriyle ‘Türklük Sözleşmesi’nin mahsulü) ‘Kürt Sorunu’nu, “Ben çözerim, bir haftada çözerim” vurgularıyla ‘Ben’de çözmeye davet edişiyile, ihsas (ve temsil ettiği) gücü (silahlı mücadele unsurunu) asal muhatap olarak işaret edişiyile, Öcalan’ın tavrı, anılan sivil-siyasi-toplumsal mücadele alanını daraltıp itibarsızlaştırmaktadır da. Bugün, gelinen noktada, Halkların Demokratik Partisi’nin ve müttefiki demokrasi güçlerinin hassasiyet ve mücadele azminin, tarihin çöplüğüne atılması gereken mahut sözleşmelere atıfla malum kardeşliğe tutunmaya değil; demokratik, eşit yurttaşlık ve ‘adem-i merkezîyetçi’ yönetsellik ilkesine dayalı (ve dolayısıyla, özgürlükçü ve barışçıl) bir ‘Toplumsal Sözleşme’ye yol alışı hasredilmesi kaçınılmazdır. (11-12-13)

[1] Dipnot Y., 2018.

[2] Agy., s. 55.

(3) Ayg., s. 89.

(4) Taşranın ötesinde, 1896 yılında Osmanlı Bankası işgali sonrası Taşnak mensubu eylemciler affedilirken binlerce Ermeni İstanbul sokaklarında öldürülmüş ve devlet, Müslüman halkın pogromunu seyretmiş, hatta kimi güçlü iddialara göre teşvik de etmiştir (ayg., s. 98).

(5) İlgili bir yazı için bkz. “Ah!’lar Cumhuriyeti”, Varlık dergisi, Ağustos 2015; “Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması’ndan Kürtlerin yoksanışına ‘çözündürme’ dersleri, kuyerel.org, 26 Şubat 2016.

(6) İlgili bir yazı için, bkz. ‘Barışı Iskalamak’, Birikim Güncel, 29 Ekim 2015.

(7) Devasa bir servet gasbının ötesinde, 1915’te, Anadolu nüfusunun en az yüzde 10’unu oluşturan Ermenilerin yok edildiğini söylemeliyiz.

(8) “Bu yıllarda sürekli kullanılan milli ve millet kavramları da, Türk milletini değil İslam milletini işaret eder. Dolayısıyla Mustafa Kemal yerel kongreleri milli bir kongre ve meclis altında toplarken ve birçok yazılı metinde Müslümanların eşitliği ve hakları vurgulanırken, yapılan aslında yerel Müslümanlık Sözleşmelerinin milli ve genel bir Müslümanlık Sözleşmesi altında birleştirilmesiydi” (ayg., s. 149). Ünlü, son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde (28 Ocak 1920’de) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin etkisiyle kabul edilen ‘Misak-ı Milli’nin (Milli Sözleşme, Milli Yemin) de, Müslüman çoğunluğun bölünmez bütünlüğüne dair bir nevi ant olduğunu hatırlatır (ayg., s. 151). Eklemeli; kongrelerde de, Birinci Meclis’te de —elbet— gayri Müslim temsilci yoktur. Öte yandan, Ocalan’ın Kürt vilayetlerine tanınan özerklikle hatırlattığı 20 Ocak 1921’de kabul edilen anayasanın ilgili maddelerinin de —kardeşliğin kullanım ömrü tamamlandığında— 1924 Anayasası’nda buharlaştığını da biz hatırlatmış olalım.

(9) Osmanlı’da 1914 yılında gayri Müslim nüfus oranı yüzde 30 iken, 1924’te oran yüzde 3 dolayına ve zamanla yüzde 0.1 civarına düşmüştür.

(10) İlgili bir yazı için, bkz. ‘Şu Kürtler ne istiyor kuzum?’, kuyerel.org, 22 Ocak 2016. Yayınlanmış tüm yazılarım için ayrıca bkz. haluksunat.com .

(11) Bu yazıyı okuma lütfunda bulunanların Mücahit Bilici’nin artıgerçek’te Jinda Zekioğlu’na verdiği mülakatı (23 Ağustos 2019) okumalarını da tavsiye ederim. Bilici, “Kürtler, Türkiye içinde silahlı şiddetten mutlak boşanıp sivillikte radikalizme geçerlerse o zaman Türk devleti ve Türkiye toplumunun gafil kısmı hakikatlé yüzleşmek ve bedel ödemek zorunda kalacaktır” derken haklıdır. Sunları söylerken de: “Türkiye’de Kürtlerin İslam ümmetinin parçası oldukları hukuki olarak bir yalandır. Çünkü Türkiye’de yurttaşlığın resmî ismi Türklüktür, İslam değil. Türkiye’de hukuki olarak Kürtler Türk’tür, ama Müslüman değildir. (...) Kürtlerin Türklük ümmetine değil, gayri etnik bir demokratik ümmete mensup olmaları gerekir.”

[12] Cemal Kafadar, İki Cihan Âresinde/‘Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’ isimli çalışmasında (Metis Y., Mayıs 2019), ilkin, Osmanlı’nın bir büyük devlet olmaya evrilişindeki belirleyici dinamikleri değerlendirir. ‘Bizans Bitinyası’nın kuzeybatısında konuşlanmış Osmanlı Beyliği’nin —diğer beylikleri geride bırakıp— imparatorluğa kadar uzanan yola nasıl çıktığına dair tezlere değinir. Paul Wittek’e göre ilk dönem Osmanlı fatihlerinin ateşini harlayan İslam adına ‘Kutsal Savaş’ ideolojisi demek olan ‘gaza’dır. Mehmet Fuat Köprülü ise, “Anadolu’daki Türk toplumunun maddî ve kültürel dinamiklerinin Osmanlılar gibi bir devletin ortaya çıkmasını sağlayacak denli gelişkin ol[maklığına]” (agy., s. 79) yorar söz konusu başarıyı. Wittek, bir araya gelmiş olan Türk-Müslüman unsurların seçere ortaklığı olmadığını söylerken, Köprülü, ortak bir aşiretten köken alış tezine bağlıdır. Wittek, ‘gaza’ tezini ileri sürerken, Köprülü ‘Türklüğü’ sahiplenmektedir. (Hatırlatalım; Köprülü, Ziya Gökalp’in tilmizi, Halil İnalçık da Köprülü’nün öğrencisidir.) Tam tersine, Gibbons ve Arnakis ise, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda özü itibarıyla gayri İslami ve gayri Türk unsurların katkılarını vurgulamışlardır. Altını çizmek istediğim şu; hangi teze bakılırsa bakılsın, din dahil ideolojilerin (bizzat kendileri olarak mutat edilmekten, mutlak ideal kılınmaktan öte) devletin hizmetinde oldukları açık değil midir? Kafadar’ın kitabına kondurduğu son cümle her şeyi özetler gibidir: “Osmanlı Devleti tıpkı emsalleri gibi yalnızca hakikatte değil, aynı zamanda —kısmen tarihçiler sayesinde— insanların muhayyellerinde de kurulmuştu”. Demek, farklı tarih okumaları ile, tarih (ve devletler) de muhayyilede —ihtiyaca göre— kurulabilmektedir!

[13] Faik Bulut, ‘Malazgirt Savaşı ve Kürtlerin tartışmalı rolü’ başlıklı geniş ve zengin yazısını (22 Ağustos 2019, Gazete Duvar) şöyle sonlandırıyor: “Kanımca, Kürtlerin varlığı önemliymiş ama Kürt kesiminin iddia ettiği kadar tayin edici, belirleyici değilmiş. Daha önemlisi var: Malazgirt’te Kürt beyleri, gönüllülük temelinde savaşa girmiş değillerdi.” Meselede esas olanın İslam kardeşliği değil, güç ilişkilerinin (Kürt beylerinin daha üst kademede bulunan Selçuklu sultanlarına bağlanışları, vergi ve savaş zamanında asker verme yükümlülükleri gibi) idari/siyasi düzenlenişi olduğunu görmek icap eder. Son cümle: “Yani din kardeşliği işin süslü vitriniydi”. Demek, Ocalan, o vitrine yerleştirilen tahayyüllü yol almak istemektedir.

Merhaba ben 'liberal feminist'

Sosyalist olmayan, sosyalizmle arasına mesafe koymuş veya hatta sosyalizme sempatiyle bakan ama sınıf temelli bir siyaset gütmeyen her anti-kapitalist düşünceyi liberal veya neoliberal olarak yaftalayan sosyalistlere "Orada değiliz, buradayız" demek istiyorum. Bu düşman eli de değil, diğer tüm feministlerle olduğu gibi birlikte iş yapmayı arzulamanın dost elidir.

GÖZDE BURCU NARİN

‘Malum konu’ hakkında yazmaya başlamadan, yıllar önce Hürriyet’te çıkmış bir haberden bahsedeceğim. [İlgili haberde](#), Jonah Goldberg’un yazdığı “Liberal Faşizm” adlı bir kitap hakkında bazı yazarlara, akademisyenlere fikir soruluyor. Birçoğu, esasında ABD’deki solcuları hedef alan ve ABD’de solcular için kullanılan liberal kelimesini, Türkiye’de kullanıldığı anlamıyla “liberal”lere atfetmekte bir beis görmüyor. Bu kitabın alt başlığı ise neredeyse bilerek çevrilmiyor: “The Secret History of the Left from Mussolini to the Politics of Meaning”.

Bugün liberal kelimesi hala aynı kaderi yaşıyor. Şayet ABD’deki liberaller ile ilgili yapılan bir kötü yorum varsa kelime liberal olarak çevrilirken (bu yolla aslında tam zıt noktada yer aldıkları halde Türkiye’deki liberalleri hedef almış oluyorsunuz), şayet ABD’deki liberaller yani solcular ile ilgili olumlu bir yorum yapılacaksa kelime çoğu zaman liberal olarak çevrilmiyor. Şu çok açık ki birbirinin zıttı olan bu iki ‘liberal’in aynı koltukta taşınması imkansız. Bu yazı bu anlamda aynı zamanda bir ifşa metnidir. Son günlerde, solcu/liberal değil, bir liberal aynı zamanda bir feminist olarak artık konuşmak zorunda hissediyorum. Çünkü TERF/postmodern feminist kavgasında ilginç bir şekilde 20 yıldır ülkedeki sol atmosferin bütün çürümüşlüğü’nün nedeni ve ana akım olmakla suçlanan kişi yine ben ve arkadaşlarım oldu. Üstelik Türkiye’de yalnızca 2 yıldır bir şeyler yapmaya çalışan bir grup kadinken...

ABD’den ithal olarak Türkiye’ye gelen TERF tartışması, ABD ve Türkiye’nin siyasi atmosferinin farklı olmasından dolayı sınıf temelli siyaset mi kimlik temelli siyaset mi, noktasında tikanırken -ki ABD’deki zeminine bakınca bu yönde gelişmesi her açıdan umut verici- aslında hiç de bizim olmayan bir kavganın öfkeli çevirmenleri olmayı tercih ettik. Bu bugünkü feminist siyasetin tercihi oldu. Konu bir liberal feminist olarak ‘bana’ gelmeseydi aslında konuşmayı da tercih etmemiştim.

Hem bir liberal feminist hem de bir özcü olarak, bu iki grubun da kendilerini özcülük ve inşacılık zıtlığında in-

//

Trans kadınların, önüne arkasına bir takı takmaksızın kadın oldukları, trans erkeklerin de önüne arkasına bir takı takmaksızın erkek oldukları iddiasının kaynağı da bu düşünürlerdir. Çünkü beden de aynı toplumsal yapı gibi inşa sürecinden geçmektedir. Özellikle cinsiyet.

şacılık tarafında konumladığını görüyor ve kendi iç çelişkilerini anlamlandırmaya çalışıyorum. Üstelik taraflardan biri diğerini özcülükle itham etmişken, kendini kaçmadan gururla özcü olarak nitelendiren biri olarak bazı sorularım var. Konunun her açıdan liberal feministleri hedef alması, ancak hedef tahtasında aslında iki grubun da bulunmaması nedeniyle bazı soru işaretlerim var.

Bedenin de toplumsal cinsiyetin inşa olması gibi bir inşa olduğun-

nu söyleyen postmodern feminist düşünürlerin etkileri en fazla LGBTİ+ hareketinde yankı buldu -ki bu garip değil. Bu düşünürler bu fikri büyük oranda LGBTİ+ hareketi üzerine inşa etmiştir. Bugün bazı kimlik siyaseti içindeki gruplarda bu düşünce bir ön kabul olarak yaygındır. Trans kadınların, önüne arkasına bir takı takmaksızın kadın oldukları, trans erkeklerin de önüne arkasına bir takı takmaksızın erkek oldukları iddiasının kaynağı da bu düşünürlerdir. Çünkü beden de aynı toplumsal yapı gibi inşa sürecinden geçmektedir. Özellikle cinsiyet. Bu noktada herhangi bir ekleme yapmamıza gerek kalmaksızın bir penisle doğan biri de vajina ile doğan birinden (tamamen cinsel organlar üzerinden gideceğim) kadın olarak ayrılmıyorsa, acaba beden inşasını iddia edenler, bu hikayedeki doğuştanlığa vurgu yapan katı özcü ön kabulün farkındalar mı? Kişinin her nasılsa öyle doğmuş olması cinsel organının önüne geçen bir durumsa, trans kadınlar hiçbir fark olmaksızın kadınsa bu kişileri kadın kimliğine yerleştiren şey nedir? Biyolojik cinsiyetlerinin önündeki kadın ya da erkek varo-

luşlarının kaynağı nedir? Toplumsal cinsiyet mi – ki bu durumda translığın doğuştan olduğu iddiası çöpe gider-yoksa “doğuştan” son derece katı bir özcü kaynak mı? Bu

Bu durumda ya trans kadınlar trans kadındır ve toplumsal yapı ile bedenler inşadır ya da trans kadınlar kadındır ve toplumsal cinsiyet büyük oranda tartışmalıdır. Bu açmazı sadece ben görmedim, bu fikri ortaya atan düşünürler de gördüler. Bu nedenle esasen cinsiyet diye bir şeyin var olmadığını söylediler,

durumda trans kadınları kadın, trans erkekleri de erkek yapan her şeyi düşünelim. Bebeklerle oynamak, robotlarla oynamak, annenin günlerine katılmak, hep dışarıda oynamayı istemek? Her zaman anlatılan o “Çocukken kendimi hep kız/erkek hissediyordum” ile başlayan ve inşacıların “toplumsal cinsiyet” olarak işaretledikleri her şeyin kaynağının -çoğu şeyin desek daha doğru olur- trans kadınların zaten kadın oldukları iddiası ile çürütüldü-

ğünü söyleyebilir miyiz? Bu durumda ya trans kadınlar trans kadındır ve toplumsal yapı ile bedenler inşadır ya da trans kadınlar kadındır ve toplumsal cinsiyet büyük oranda tartışmalıdır. Bu açmazı sadece ben görmedim, bu fikri ortaya atan düşünürler de gördüler. Bu nedenle esasen cinsiyet diye bir şeyin var olmadığını söylediler, ancak aktivizmi (aslında trans kadınların var oldukları gerçeğini ve mücadelelerini) tıkayacak bu çıkmazı aşmanın bir yolu olarak Judith Butler, Bela Bedenler’in “Kritik Queer” bölümünde şöyle der: “Kimlik kategorilerine başvurarak siyasi talepler ileri sürmek ve birini isimlendirmenin ve bu ismin kullanıldığı koşulları belirlemenin iktidarı üzerinde hak iddia etmek gerekli olduğu kadar, söylem içinde bu kategoriler üzerinde hakimiyet sürdürmek imkansızdır. Bu tartışma kimlik kategorilerini kullanmanın karşısında duran bir tartışma değildir; ancak herhangi bir kimlik kategorisinin kullanımının taşıdığı riski hatırlatmaktadır.” (s. 320) Judith Butler’ın, kendi

çelişkisini aşma biçimi, çelişkinin olmadığı ana bizi geri döndürüyor. Yani bedenlerin inşa olmadığı o ana. Kişi, olmayan bir çelişkiyi yaratmış olduğunu ve özcü gerçekliği daha iyi nasıl ifade edebilirdi ki. Burada bütün meseleyi

Bu insanları sosyalistlerin gözünde liberal yapan tek şey özellikle kimlik siyaseti yapıyor olmaları, sınıf siyaseti değil. Dünyayı sınıfla okumuyor olmak, kişileri liberal yapmaz. Yaklaştırmaz bile. Kişileri liberal yapan şey, kişilerin liberal olmalarıdır veya sizlerin yanlış çevirileridir.

baştan inşa etmeyeceğim. Post-modern bakış kendi çelişkisini dayatmadan önce bunu aşmak durumundadır.

Diğer feministler de (meselenin ABD versiyonunda değil, çeviri hatalarıyla bize yansıyan kısmında) esasen kapitalizm tarafgirliği ile hiçbir alakası olmayan posmodernlere liberal etiketi ile seslenerek tam bir kavram karmaşasına neden oldu. Oysa herkesin ama herkesin bildiği gibi kimlik siyaseti baştan aşağı

anti-kapitalisttir. STK'ların çoğu talebi de devletçidir. Özel sektörün tüm adımlarına şüphe ile yaklaşılır. Mesela kreş meselesi ile ilgili bu iki grubun da neredeyse aynı çözümü talep edeceği açıktır. Devlet kreş yapsın, devlet işverenler için işleyen yasalar yapsın. Bu yalnızca ufak bir örnek. Şayet postmodern feministler politikaları nedeniyle liberal olarak anılıyorsa bu da yanlış. Çoğu zaman mesela Zümrüt Apartmanı kitabının pedofili bölümüyle ilgili herkesle birlikte sansür talep etmişlerdi. Özgürlüğe bakış açıları da sosyalistler kadar katı. Bu insanları sosyalistlerin gözünde liberal yapan tek şey özellikle kimlik siyaseti yapıyor olmaları, sınıf siyaseti değil. Dünyayı sınıfla okumuyor olmak, kişileri liberal yapmaz. Yaklaştırmaz bile. Kişileri liberal yapan şey, kişilerin liberal olmalarıdır veya sizlerin yanlış çevirileridir.

TERF'lerin trans kadınların erkek olmanın ayrıcalıklarını yaşadıklarını iddia etmeleri ise her açıdan trans kadınların durumlarına karşı nasıl kör olduklarının göstergesiydi.

Burada durup trans kadınların yaşadığı olumsuzluklardan ve travmalardan bahsetmeyi dahi gereksiz görüyorum. Hicap duyarım. Bundan çok daha öte bu konunun

Liberteryen bir feminist olan Nancy McElroy, artık kadınlar için “kurban” fikrinin bittiğinden söz eder. Biz liberaller için de bu konu açılmaya değer bir konu değildir. Artık konuşulması gereken cis kadınların ve LGBTİ+ bireylerin ne kadar kurban oldukları değil nasıl ayağa kaldıklarıdır.

“Kim daha ayrıcalıklı?” tartışmasına dönüp, kişilerin her türlü dezavantajlarını kurban olmakta bir adım öne geçmek için sergilemeye başlamaları bu tartışmanın nasıl korkunç bir yere gittiğini gösterdi. Bütün kesişimsellikleri toplayıp, en fazla kurban çıkana ödül mü verilecek veya en az ayrıcalıklı olanlar daha çok söz sahibi mi olacak? Belki bu hikayenin sonunda biz liberal ve liberteryen feministlerin sözü daha çok dinlenebilirdi, çünkü bizim

durumumuz pek iyi değil. Liberteryen bir feminist olan Nancy McElroy, artık kadınlar için “kurban” fikrinin bittiğinden söz eder. Biz liberaller için de bu konu açılmaya değer bir konu değildir. Artık konuşulması gereken cis kadınların ve LGBTİ+ bireylerin ne kadar kurban oldukları değil nasıl ayağa kaldıklarıdır. Kurbanlık yarıştırmada hem sosyalistlerin hem de postmodernlerin bu kadar hevesli olmaları da tesadüf değil. Genel olarak inşacı bakış açısında sahip olmak, sürekli maruz kalma duygusunu da siyasetin tam ortasına yerleştirmiş durumda. ABD’nin liberal siyasetinin, yani Türkiye’deki sol siyasetin.

Gelelim özellikle sosyalist feminist kadın, postmodern feministleri “liberal” ve “neo-liberal” olarak suçlamalarına. Daha doğrusu, asıl liberal ve neo-liberal kimdir ve de gerçekten bu suçlamaları hak eder mi? Özellikle Yasemin Varlık’ın “Feminizm ve kimlik siyasetinin bedelleri” yazısı üzerinden gideceğiz, çünkü derli toplu bir liberal ve neo-liberal suçlaması olmuş.

Yazının en can alıcı kısmı Türkiye’de herhangi bir biçimde neo-liberal demokratikleşme olduğunun iddia edilmesi. Türkiye’de son 20 yılda gerçekleşen her şeye göz-kulak kapanarak yapılan bu tespit Türkiye’nin demokratikleşme serüveni ve özellikle AKP ile ilgili neredeyse hiçbir şeyi doğru okuyamamaktır aynı zamanda. (Bu noktada Yetmez Ama Evet demediğimi de eklemiş olayım.) Şayet Türkiye’de liberal bir demokratikleşme süreci işlemiş olsaydı, şu an Onur Yürüyüşü’nü özgürce yapabiliyor olurduk. 8 Mart’ta polis şiddeti ile karşılaşmaz ve muhtemelen haksız mahkumiyetlerin hiçbiri de olmazdı. Bugün KHK’lardan bahsedilemezdi ve ülkenin dört köşesinde 1 Mayıs kutlamalarına izin almak için çabalanması gerekmezdi. Daha da önemlisi ahbab çavuş kapitalizmi olmaz, rantlar üzerinde hesap soran bir koruyucu gövdeye sahip olurduk.

Sosyalist olmayan, sosyalizmle arasına mesafe koymuş veya hatta sosyalizme sempatiyle bakan ama sınıf temelli bir siyaset gütmeyen her anti-kapitalist düşünceyi liberal veya neoliberal olarak yaftalayan sosyalistlere “Orada değil, buradayız” demek istiyorum. Bu düşman eli de değil, diğer tüm feministlerle olduğu gibi birlikte iş yapmayı arzulamanın dost elidir.

Son olarak, aynı yazıdaki İslamcı gelenekle ilişkiye yapılan vurgu da söz konusu liberal feministler ise haksızcadır. Kamusal alanda başörtülü olduğu için varlık gösteremeyen kadınlara destek olmuştuk, bugün aileleri tarafından başı zorla kapatılan kadınlarla birlikte olduğumuz gibi. Bir liberal feminist olarak kimseden bu konuda akıl almayı düşünmediğimi eklemeliyim.

Not: Hep bir ağızdan bir yazı yazamıyoruz, çünkü birbirinden çok farklı fikirlerimiz var. Bu yazı en geniş ortak paydası özgürlükler olan liberal/liberteryen feministlerin fikirlerini yansıtmamaktadır. Sadece benim fikirlerimi yansıtmaktadır.

-Butler, J. (2013). *Bela Bedenler*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık

Kitaplarda 'Kimlik'...

Kimlik Tanınma Mücadelesi ve Şarkiyatçılık

Yazar: **Fırat Mollaer**
Yayınevi: **Metis Yayıncılık**
Baskı Yılı: **2019**
Sayfa Sayısı: **360**

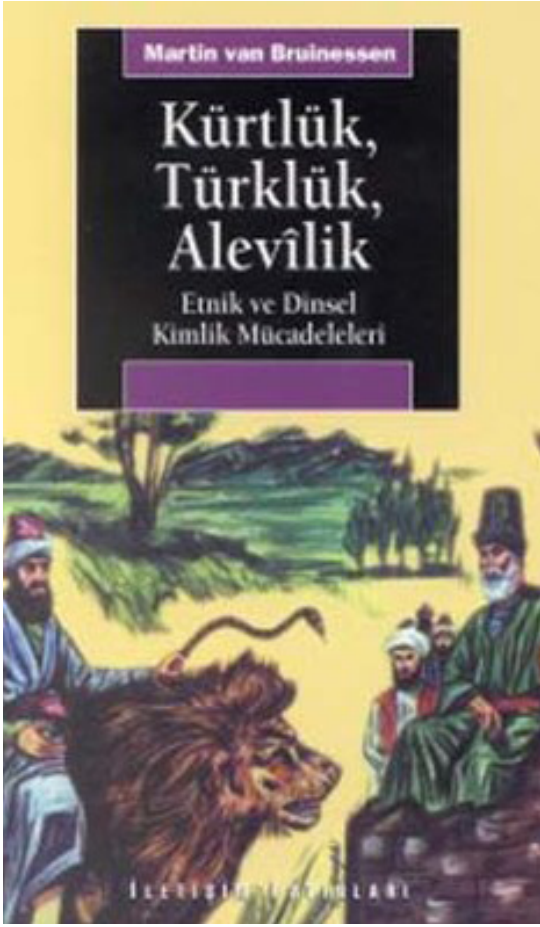

Kriz, Kimlik ve Siyaset Küreselleşme Yazıları

Yazar: **Arif Dirlik**
Yayınevi: **İletişim Yayıncılık**
Baskı Sayısı: **2009**
Sayfa Sayısı: **466**

Kitaplarda 'Kimlik'...

Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri

Yazar: **Martin Van Bruinessen**

Yayınevi: **İletişim Yayıncılık**

Baskı Yılı: **2008**

Sayfa Sayısı: **211**

Kimlik Mekanları

Yazar: **Kevin Robins, David Morley**

Yayınevi: **Ayrıntı Yayınları**

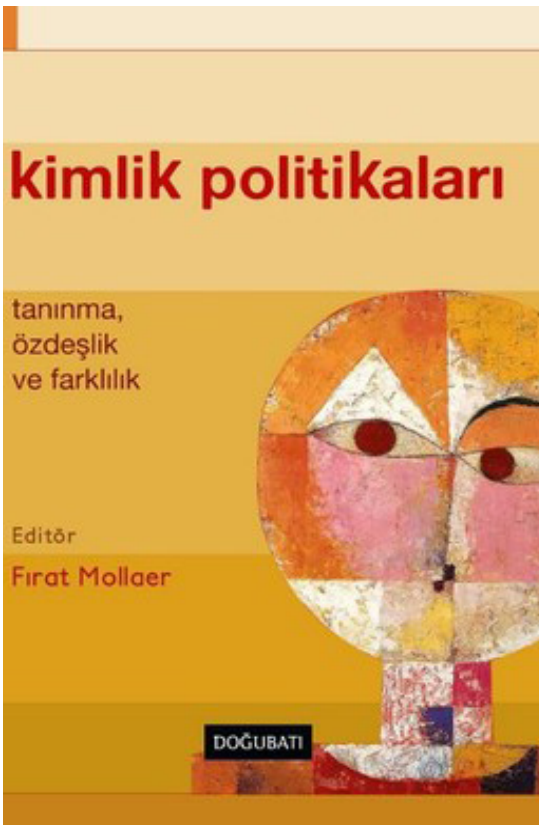
Baskı Sayısı: **1997**

Sayfa Sayısı: **314**

Kimlik

Yazar: **Zygmunt Bauman**
Yayınevi: **Heretik Yayıncılık**
Baskı Yılı: **2017**
Sayfa Sayısı: **119**

Kimlik Politikaları

Editör: **Fırat Mollaer**
Yayınevi: **Doğu Batı Yayınları**
Baskı Sayısı: **2014**
Sayfa Sayısı: **568**

Kitaplarda 'Kimlik'...

Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi

MEHMET ANIK

ACILIMKITAP

Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi

Yazar: **Mehmet Anık**
Yayınevi: **Açılım Kitap**
Baskı Yılı: **2012**
Sayfa Sayısı: **311**

Göç, Kültür, Kimlik

Iain Chambers

İngilizce'den Çevirenler: İsmail Türkmen & Mehmet Beşikçi

2. BASIM

Göç, Kültür, Kimlik

Yazar: **İsmail Türkmen**
Yayınevi: **Ayrıntı Yayınları**
Baskı Sayısı: **2014**
Sayfa Sayısı: **208**

Kitaplarda 'Kimlik'...

Kamp Kimlik ve Biyosiyaset

Yazar: Sıtkı Karadeniz

Yayınevi: Çizgi Kitabevi

Baskı Yılı: 2018

Sayfa Sayısı: 112

Devlet, Sistem ve Kimlik

Derleyen: Atilla Eralp

Yayınevi: İletişim Yayıncılık

Baskı Sayısı: 2004

Sayfa Sayısı: 311

Bir Kimlik Peşinde Türkiye

Yazar: **Feroz Ahmad**

Yayınevi: **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**

Baskı Yılı: **2014**

Sayfa Sayısı: **259**

Vesikalı Yurttaş - Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları

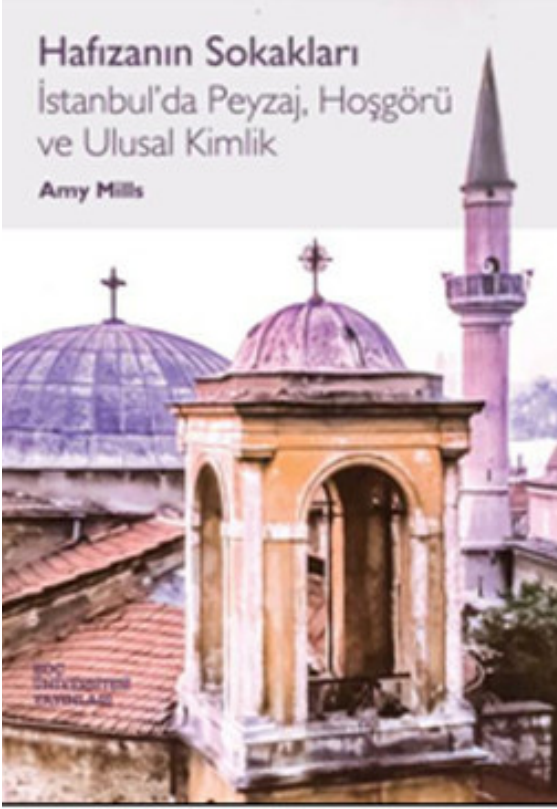
Editör: **David Lyon**

Yayınevi: **Kalkedon Yayınları**

Baskı Sayısı: **2012**

Sayfa Sayısı: **252**

Kitaplarda 'Kimlik'...

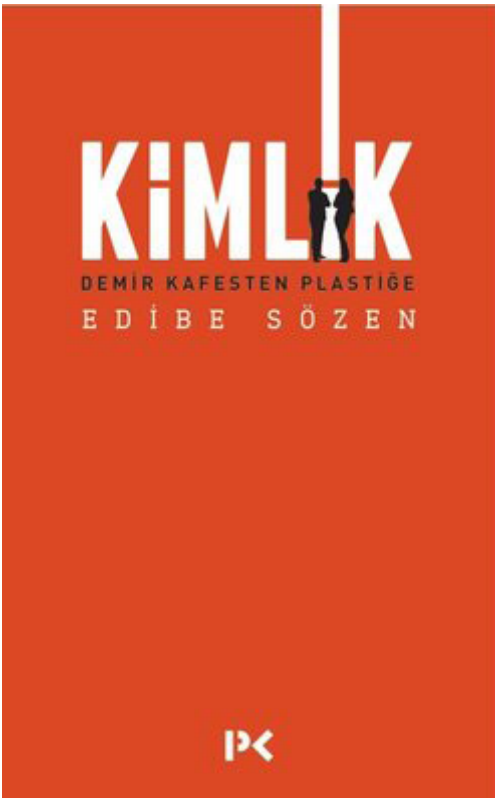
Hafızanın Sokakları İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik

Yazar: **Amy Mills**

Yayınevi: **Koç Üniversitesi Yayınları**

Baskı Yılı: **2014**

Sayfa Sayısı: **344**

Kimlik

Yazar: **Edibe Sözen**

Yayınevi: **Profil Kitap**

Baskı Sayısı: **2019**

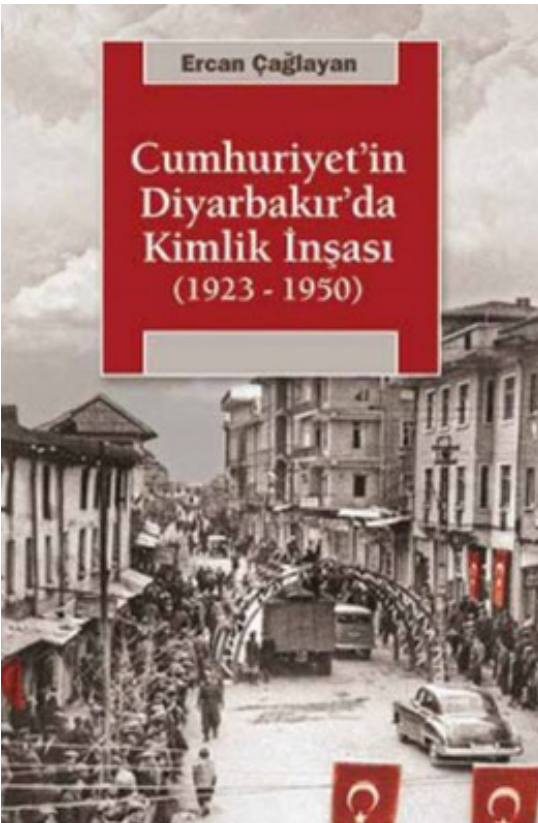
Sayfa Sayısı: **175**

Kitaplarda 'Kimlik'...

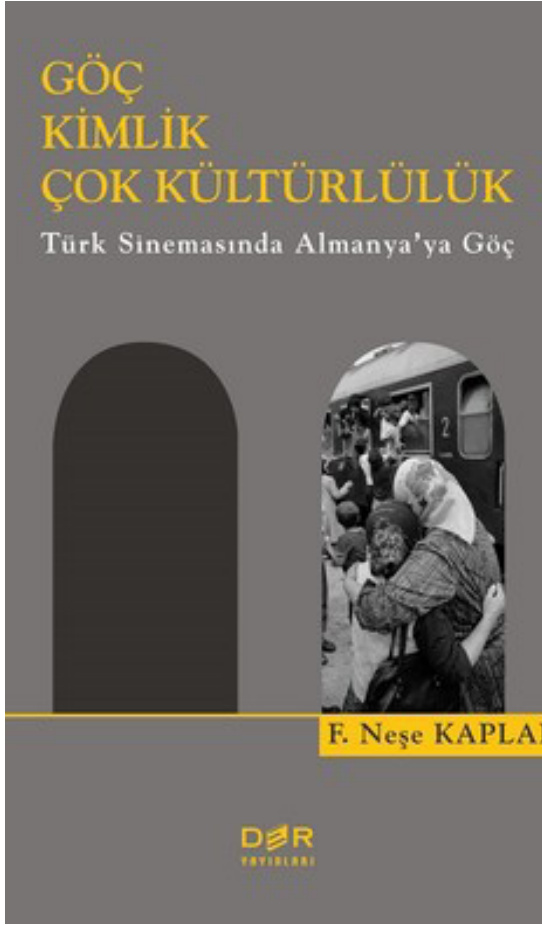
Lâmekândan Cihana Göç Kimlik Alevilik

Yazar: **Cemal Salman**
Yayınevi: **Dipnot Yayıncılık**
Baskı Yılı: **2018**
Sayfa Sayısı: **414**

Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)

Yazar: **Ercan Çağlayan**
Yayınevi: **İletişim Yayıncılık**
Baskı Sayısı: **2014**
Sayfa Sayısı: **319**

Göç Kimlik Çok Kültürlülük

Yazar: **F. Neşe Kaplan**
Yayınevi: **Der Yayınları**
Baskı Yılı: **2017**
Sayfa Sayısı: **280**

Örtülü Kimlik

Editör: **Aynur İlyasoğlu**
Yayınevi: **Metis Yayıncılık**
Baskı Sayısı: **2015**
Sayfa Sayısı: **152**